

**BİR ANLATIM METODU OLARAK MEKTUP TEKNİĞİ VE BU TEKNİKTEN
HAREKETLE HALİDE EDİP ADIVAR'IN *HANDAN* İLE SAMUEL RICHARDSON'UN
CLARISSA HARLOWE ADLI ROMANLARI ÜZERİNE BİR BAKIŞ**

Abdullah ACEHAN*

Öz

Kâğıdın bulunmasıyla birlikte hayattaki yerini alan unsurdur, mektup. Aynı zamanda dünya kurulduğu günden beri var olan insanlar arasındaki iletişimin en eski ögesidir. Edebiyat sosyal hayatın bir nevi yansıması olarak düşünüldüğünde mektup da edebiyat dünyasındaki yerini alacaktır. Edebiyatın özellikle bir edebî tür olan romanın ortaya çıkmasıyla birlikte mektubun edebiyat açısından işlevselliği artmıştır. Bu artan işlevsellikle birlikte mektup, bir anlatım tekniği hüviyetini kazanmak için hızla yol almaya başlamıştır. Bu artan önemle birlikte mektup-roman adı verilen bir anlatım tekniği ortaya çıkmıştır. İngiltere, Fransa, Almanya, Rusya gibi ülke edebiyatlarında kullanılan bu mektup-roman tekniği Tanzimat yıllarından itibaren bizim edebiyatımızda da kullanılmaya başlanmıştır. Özellikle kadın yazarlarımızın ilgi gösterdiği bu roman tekniğinde, zaman zaman kendi hayatlarından da istifade ettikleri için bir nevi otobiyografik roman türüne yaklaşmışlardır. Mektup, hem genel hem de özel bilgilerin okuyucuyla paylaşılması için mükemmel bir araçtır. Bu gibi benzeri özelliklerden dolayı da zamanında sıklıkla tercih edilen bir anlatım tekniği olmuştur.

Yazılı iletişim unsuru olan mektup, roman türü için son derece elverişli bir araçtır. Roman anlatımı sırasında mektuplar, bazen bir entrika unsuru olabildiği gibi bazen de romanın hepsi peşi sıra gelen mektuplardan oluşmuştur. Bu çalışmanın konusunu oluşturan Halide Edip Adivar'ın *Handan* romanı ile Samuel Richardson'un *Clarissa Harlowe* isimli eserleri bu mektup-roman tekniği ile kaleme alınmışlardır. Mektup, özel ve şahsi olması, samimi veya doğal anlatıma sahip olması, genellikle birinci tekil kişi ağzından yazılması, yazılan kişiyle ilgili muhtelif haberleri ve sırları barındırması, mektup vasıtasıyla birden çok anlatıcının romana dâhil olmasını sağladığı için çoğulcu bir bakış açısını yakalaması gibi çeşitli özellikleriyle kurmaca bir tür olan roman için elverişli bir anlatım tekniğidir. Girişte mektup ve bu mektup türünün gelişimi anlatılmış devamında ise mektup-roman hakkında bilgi verilmiştir. Devamında ise bahse konu olan Halide Edip Adivar'ın *Handan* romanı ile Samuel Richardson'un *Clarissa Harlowe* isimli eserleri üzerinde durulmuştur. Çalışmada bahse konu olan eserlerden örnekler verilmemiştir.

Anahtar Kelimeler: Mektup Roman, Halide Edip Adivar, *Handan*, Samuel Richardson, *Clarissa Harlowe*.

**A STUDY OF HALIDE EDIP ADIVAR'S *HANDAN* AND SAMUEL RICHARDSON'S
CLARISSA HARLOWE, BASED ON THE LETTER TECHNIQUE AS A METHOD OF
EXPRESSION**

Abstract

Letter is the element that takes its place in life with the discovery of paper. It is also the oldest element of communication between people, which has existed since the day the world was founded Dec. Considering literature as a kind of reflection of social life, the letter will also take its place in the literary world. With the advent of the novel, a literary genre in particular, the functionality of the letter in terms of literature has increased. With this increased functionality, the letter began to move quickly to gain the identity of a narrative technique. With this increasing importance, a narrative technique called Letter-novel emerged. This letter-novel technique, which is used in the

* Doç. Dr. Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, Yeni Türk Edebiyatı Ana Bilim Dalı, Kütahya/Türkiye. aace1968@hotmail.com, ORCID: 0000-0002-3867-978X.

literature of countries such as England, France, Germany and Russia, has also been used in our literature since the Tanzimat years. Especially in this novel technique, which our women writers are interested in, our women writers have approached a kind of autobiographical novel genre, as they have from time to time taken advantage of their own lives. The letter is an excellent tool for sharing both public and private information with the reader. Because of such similar features, it was often a preferred expression technique at the time.

Letters, which are an element of written communication, are an extremely convenient tool for the genre of novels. During the narrative of the novel, Letters can sometimes be an element of intrigue, and sometimes the entire novel consists of letters that follow. Halide Edip Adivar's *Handan* novel and Samuel Richardson's *Clarissa Harlowe* were written using this novel technique. Letters to be private and personal, sincere or natural expression, are usually the first to be written from the mouth of the person, various news and host of secrets about the person typed the letter a pluralistic perspective that is included in the novel through multiple narrators with various features such as capture of a fictitious narrative for a novel kind, which is convenient technique. In the introduction, the letter and the development of this type of letter are described, and in the continuation, information about the novel letter is given. In the sequel, Halide Edip Adivar's novel *Handan* and Samuel Richardson's works by *Clarissa Harlowe* were focused on the subject. Only in this study of these works, examples of the works mentioned were not given.

Keywords: Letter, Novel, Halide Edip Adivar, Handan, Samuel Richardson, Clarissa Harlowe.

Mektup Nedir? Mektup Türünün Gelişimi

Mektup, insanların birbirleriyle iletişim kurmalarını sağlayan bir araçtır. Aynı zamanda bir edebî türdür. İnşa adı verilen düzyazı içinde yer alan mektup, münşi denen kişi tarafından yazılır.¹ Şimdilerde e-mail, elektronik posta gibi adlarla isimlendirilen iletişim araçları daha mevcut değilken onların yerini tutan sadece mektup vardı. Mektup; tezkire, uhuvvetnâme, kâğıt nâme, risâle, arıza, kâime, şukka, muhabbetnâme, varak-pâre vb. adlarla da bilinen bir türdür. Mektubun adı, yazana ve yazan kişiye göre değişiklik gösterir. Örneğin arıza ve şukka alt kademedeki bir kimsenin üst kademedeki bir kişiye yazdığı mektupken, uhuvvetnâme ve muhabbetnâme kardeşlik ve sevgi duygularıyla birbirlerine bağlı kimselerin yazdıkları mektuplardır. Varak-pâre alçak gönüllük ifadesi taşıırken, “kâğıt” çok geniş anlamda halk arasındaki tüm mektuplaşmalar için kullanılan bir adlandırmadır. Nâme ise aşk mektuplarına verilen isimdir (Kefeli, 2002: 19). Divan edebiyatı geleneği içerisinde mektuplar konularına göre arz-ı hâl, tebriknâme, tehiyenâme, tâziyenâme, cevapnâme, teşekkür, takrîz, davetnâme, niyaznâme, tezkire ve müzekkere gibi adlarla da anılmışlardır. Ayrıca bu dönemde manzum mektuplara da büyük önem verildiği bilinmektedir (Kefeli, 2002: 21).² Yine Divan edebiyatı geleneği dairesinde bir mektupta bulunması gereken temel bölümler şunlardır: hû, beduh, elkâp, dîbace, asıl konu, dua, selam ve imza. Halk geleneği içerisinde ise asker ve aşk mektuplarının önemli bir yeri vardır (Binyazar, 1979: 4; Gökyay, 1974: 20-21; Kefeli, 2002: 21; Karataş, 2012: 2177).³

Mektup çoğunlukla şahsidir, herkese yönelik değildir, herkes okusun diye yazılmaz. Kişiler arasında kurulan bir iletişim, bir sır alışverişidir mektup. En kadim iletişim şeklidir. Mektup, duygunun aracı olarak kullanılmıştır. Aynı zamanda mektup, insanın nasıl bir hayat sürdürdüğünün, nasıl bir ilişkiler ortamında yer aldığına da göstergesidir. Mektup insana ait olan tüm düşünce ve duygu düzlemlerine karşılık gelir. Başlıca mektup çeşitlerine bakıldığı zaman ilk elden şunlar akla gelmektedir: aşk mektupları, siyasal mektuplar, diplomatik mektuplar, askeri mektuplar, eğitsel mektuplar, dini mektuplar, bilinç mektupları, felsefî mektuplar, tarihsel mektuplar, iş mektupları.⁴ Görüldüğü gibi mektup, birçok konu hakkında mâlumat ve kanaat bildiren metinlerdir.⁵ Dolayısıyla iki insanın iletişim dili olmasının yanında insanın dönemine, toplumuna, düşünme ve yaşama biçimine ilişkin fikirlerini de ihtiva etmektedir (Alver, 2006: 73). Mektup denilince akla önce uzaklık geliyor sonra da yakınlık. Mektuplar uzakları biraz yakınlaştırır. Mektup bazen uzanan bir dost eli olur bazen de bir sevgili gülü olur (Yetiş, 2006: 109).

14. yüzyılda kâğıdın bulunmasıyla birlikte mektup türü giderek gelişmiş, okur-yazar sayısının artmasıyla mektup, hem nitelik hem de nicelik açısından ilerleme göstermiştir (Göktürk, 1974: 513). İletişimin bu kadar kolay ve iletişim araçlarının bu kadar yaygın olmadığı zaman dilimlerinin vazgeçilmez haberleşme aracı olan mektup, dört gözle beklenen, geldiğinde bekleyeni mutlu eden, heyecanlandırıcı bir nesnedir. Mektup sadece fiziki uzaklıktaki insanları değil, psikolojik ve sosyal mesafeler nedeniyle uzakta olan insanları da birbirine ulaştırıcı bir araç olmuştur (Dereli, 2010: 1; Andı, 2005: 13; Babacan, 2006: 216).⁶ Mektuplar aynı zamanda yazıldığı zamanın genel durumu hakkında bilgiler barındıran sosyolojik unsurlardır. Ayrıca mektupta, yazan ile yazılan yüz yüze gelmediği için iletişim daha kolay olmakta, karşıda anlık bir muhatap olmadığı için her şey karşı tarafa yazılabilmektedir (Kaplan, 1999: 2). Bütün bu mektup türlerinin yanında bir de edebî mektuplar vardır. Fakat konumuz olan ve roman kaleme alırken istifade edilen mektup tekniğini, edebî mektuplarla karıştırmamak lazımdır. İlk edebî mektup olarak Londra kalesinde tutsak olarak bulunan Thomas More'un kızı Margaret'e bir kömür parçasıyla yazdığı mektup gösterilmektedir (Kefeli, 2002: 13). Edebiyatında içinde önemli bir yer işgal eden edebî mektuplar daha çok on yedinci yüzyıldan itibaren edebiyatta görülmeye başlar.

Mektup tekniğinin ve edebî mektupların yanında bir de edebiyatçıların yazdıkları mektuplar vardır ki o tamamen apayrı bir şeydir.⁷ Yerli ve yabancı edebiyatçıların birbirlerine gönderdikleri mektuplar, daha çok “dost mektupları” olarak da isimlendirilebilecek türden olanlardır.⁸ Zaten zamanla “dost mektuplarının” büyük bir kısmı kitaplaştırılmıştır. Kalem ehlinin birbirine hitaben yazdığı bu mektuplarda onların ekonomik sıkıntıları, ruhsal bunalımları, edebî görüşleri, şairse poetikaları, inançları, zaafı ve daha fazlasını bulmak mümkündür. Bundan dolayı bu türden mektuplar hem yazar/şair biyografileri için hem de edebiyat tarihleri için mükemmel birer kaynak hüviyetindedir.

Burada önemli olan ve bu çalışmanın esasını teşkil eden bir anlatım metodu olarak da kullanılan “mektup-anlatım tekniği”dir. Bu teknikten istifade ederek kaleme alınan eserlere “mektup-roman” adı verilmektedir. Batı edebiyatında mektubun anlatım tekniği olarak kullanıldığı mektup-romanlar, romanın gelişme sürecinde teknik açıdan önemli bir aşama olarak nitelenirler. Biçimden anlama ulaşmak isteyenler için mektup-roman ilgi çekici bir türdür. Hayattan bir kesiti tüm evreleri ile bir duyguyu geçirdiği tüm değişimleri ile veren mektup-roman okura, insan ruhunun en gizli köşelerini izleme olanağı tanır (Kefeli, 2002: 167).⁹ Zaman zaman roman yazarken istifade edilen mektubun yanına, hatırat ile roman kahramanları tarafından tutulan günlükler de ilave edilebilir. Anlatım formunu tamamlamada bu günlükler bir hayli öneme sahiptir.

Yukarıda da ifade edildiği gibi mektup, ilerleyen zamanda nesir türünden eserler için bir anlatım tekniğinin veya anlatım şeklinin doğmasına da neden olur. Mektup-roman tekniğinden istifade edenler arasında kadın yazarlar da yer alır. İlk kadın yazarların eserleri, ciddi otobiyografik izlekler taşır. Kendi hayat tecrübeleri olduğuna aldırmadan yazarlar ve yazarken kendi eserlerinin nesnelere olurlar. Bu sırada kendilerine en yakın buldukları anlatım şekilleri olan mektupları, günlükleri, hatıra defterlerini kullanırlar. Ayrıca mektup, hatıra defteri ya da günlüklerle yazılmış eserler, daha baştan gerçekçi olmak gibi bir iddiayı taşırlar (Argunşah, 2006: 226). Mektup, hatıra defteri ya da günlükler birbirlerine çok yakın türlerdir. En birleştirici özellikleri yayımlanmak üzere yazılmamış olmalarıdır. Bu üç türden [mektup-hatıra defteri-günlük] yine de en kontrollü olanı mektuptur. Çünkü mektuplar, diğerlerine göre daha fazla bir başkasının hiç olmazsa ikinci kişinin önüne çıkma ihtimaline sahiptirler (Argunşah, 2006: 225).¹⁰ Aslında mektuplar bir bakıma modern anlatımın yapı taşlarından biri olarak kullanılan ‘iç monolog’un insan hayatındaki en tabii halidir. Bundan dolayı mektup formu romanda, kahramanların kendilerini doğrudan, en içten biçimde anlatmalarına imkân verir (Babacan, 2006: 216). Yani kısaca mektup tekniği kahramanın kendisini doğrudan ifade etmesine imkân sağladığı için anlatıcılığı gereksiz kılar. Bu ve benzeri sebeplerden dolayı mektup-romanda olay örgüsünün neredeyse tamamının mektuplarla sağlanması, dolayısıyla yazarın anlatıcı konumu taşımaması, üçüncü tekil şahıs anlatıcının ise ya hiç bulunmaması ya da mektup-yazarları üzerinde bir otoriteye sahip olmaması, mektup-romanda mektup yazarlarının anlatıcı görevi üstlenmesine yol açar (Dereli, 2010: 5).

Kısaca söylemek gerekirse mektup, hatıra defteri ya da günlüklerin edebî eser içinde kullanılmasının en önemli sebebi hiç kuşkusuz okuyucudan önce her şeyi bilerek eserin içinde ahkâm kesen yazarın dışlanması ihtiyacıdır. Ayrıca mektubun metin içindeki önemli bir görevi de romandaki gerçekleri, kahramanları, olayların akışını değiştiren, dönüştüren, ortaya çıkaran bir özeliği de sahip olmasıdır.

Ayrıca mektup, Cevdet Paşa’nın kızlarından Emine Semiye Hanım’ın kaleme aldığı ve ilk bölümünü mektup tekniği ile yazdığı *Bikes*’te yardımcı unsur olarak kullanılırken, *Handan* ve *Mektup Aşkları* gibi eserlerde anlatım tekniği görevini hakkıyla yerine getirmiştir.¹¹

Mektup-Roman Nedir, Mektup-Roman Tekniğinin Özellikleri Nelerdir?

Mektup-roman veya epistolary-novel adlarıyla da isimlendirilen bu türden metinlere, roman kişilerinden bir ya da bir kaçının ağzından yazılmış, mektuplardan oluştuğu için bu ad verilmektedir. Bu biçim daha çok duygusal romanlarda kullanılmıştır. Edebî bir tür olarak geçmişi Cicero ve Ovid'le birlikte Batı edebiyatında Antik Roma'ya kadar gider (Turan, 2019: 170).

İlk başta sadece bir iletişim aracı olma özelliği ön planda olan mektup, ilerleyen zaman diliminde mektup-roman adı altında kendi başına bir edebî tür olarak da önem kazanmış ve edebiyat dünyasına adım atmıştır. Öyle ki, bazı romanlarda sadece arka plan bilgisi olarak kullanılmasının yanı sıra hem Türk hem de dünya edebiyatlarından birçok eserde, olay örgüsünü oluşturmak için tamamen mektuplardan faydalananlar da olmuştur (Turan, 2019: 171). Bu duruma örnek olarak; bu çalışmada olay örgüsü tamamen mektuplardan oluşan ve dolayısıyla edebî türü mektup-roman olarak nitelenen, Samuel Richardson'un *Clarissa Harlowe* (1748) ve Halide Edip Adıvar'ın *Handan* (1912) romanları gösterilebilir.

Yabancı Edebiyatlarda Mektup-Roman

Mektup-romanın ilk ortaya çıkışı Cicero, Pliny ve Ovid'le birlikte klasik edebiyat olarak kabul edilen eski Yunan ve Roma'ya kadar gitmektedir.¹² 16. yüzyıl başlarında [orijinali] Latince mektuplar şeklinde yazılan Ovid'in "Heroides'i 1500'de Fransızcaya çevrilmiştir. Avrupa'da gerçek anlamda ilk mektup-roman örnekleri yüzyılın ortasında Juan de Segura'nın "*Processo de Cartas*" (1548) ve Alvise Pasqualigo'nun "*Delle Lettere Amoroze*" (1563) adlı eserleriyle ortaya çıkar. "*Letters of a Portuguese Nun*" (1669) ile "*Love-Letters*" (1684), "*Portekiz Mektupları*" (1699), mektup-roman türünün 17. yüzyıldaki ilk örnekleri arasındadır. Fakat bu eserlerin gerçek mektupların bir toplamı mı, yoksa roman biçiminde tasarlanmış mektuplar mı olduğu hâlâ tartışılan bir konudur.

17. yüzyılda Batı'da bir moda olarak ortaya çıkan mektup-roman asıl gelişimini 18. yüzyılda gerçekleştirmiştir (Karataş, 2012: 2174). 1721'de Montesquieu'nun yazmış olduğu "*İran Mektupları*", mektup tekniğinin daha ileri düzeyde kullanıldığı bir eser olması bakımından önem taşır. Ancak bahsedilen eserin birer mektup-roman olarak kabul edilip edilemeyeceği konusunda bir uzlaşmaya varılamamıştır (Karataş, 2012: 2175). İngiliz edebiyatı özelinde bu türe önemli eserleriyle katkı sağlayan Samuel Richardson, önce "*Pamela*" (1740) ve daha sonra bu teknikte yeteneğinin doruk noktası sayılan "*Clarissa Harlowe*" (1748) romanlarını okurlarının beğenisine sunmuştur. Richardson'un mektup türünde kaleme aldığı bu eserler aynı zamanda romanın ortaya çıkması ile de yakın bir ilişki göstermekte ve hatta "*Pamela*" İngiliz edebiyatında bugünkü anlamda bütün unsurları barındıran ilk modern roman olarak kabul edilmektedir. (Aktaran: Turan, 2019: 171).¹³ Fransız edebiyatının önemli mektup yazarı Mme de Sévigné'dir. Voltaire, Flaubert, Stendhal, Proust, Didero ve Mallarmée bu türün en güzel örneklerini veren kişiler arasındadır (Tuncel, 1974: 9/14; Kaplan, 1999: 5; Kefeli 2002: 14).¹⁴ Alman edebiyatında ise Schiller'in yanında Lessing'in *Edebiyat Mektupları* ile Herder'in *Hümanizm Mektupları* önemlidir. Goethe'nin *Genç Werther'in Acıları*'ndaki mektuplar ise hem Alman hem de dünya edebiyatı için önemlidir (Tuncel, 1974: 12; Kefeli, 2002: 17; Karataş, 2012: 2176). Fransız edebiyatından bu türe verilebilecek en güzel örnek, Pierre Choderlos de Laclos'un *Tehlikeli İlişkiler* romanıdır. Bu roman, gerçekçi ve derinlikli bir psikolojik romandır.

19. yüzyılda ise İngiliz edebiyatından Jane Austen'in *İkna* isimli eseri de mektup-roman tarzıyla kaleme alınmıştır (1818). Fransız Marcel Prevost'un birçok romanı bu biçimde yazılmıştır. Balzac'ın *İki Gelinin Hatıraları* (1840) ve *Vadideki Zambak* bu türe verilebilecek güzel

örneklerdendir (Kefeli, 2002: 42; Yetiş, 2006: 115). Rus edebiyatından Fyodor Dostoyevski'nin *İnsancıklar* romanı, mektup roman tarzında yazılmıştır (1846).

Aralarında Richardson, Smollett, Goethe, Foscolo, Montesquieu, Crebillon-fils, Rousseau, Restif, Laclos, Madame de Stael, Senancour, Gautier, Balzac gibi yazarların da bulunduğu birçok sanatçının yararlandığı yeni ve verimli bir yaratma aracı olarak mektup-roman, roman sanatının gelişme sürecinde önemli yer tutar.

Türk Edebiyatında Mektup-Roman

Mektup-roman tekniğinden Türk edebiyatında da istifade edilmiştir. Genel manada mektup, Doğu Türkistan'da ele geçen Uygurca metinlerden Anadolu'da derlenmiş münşeât mecmualarından, Fuzuli ve Nergisi'ye değin kullanılmıştır. Türk edebiyatında ilk mektup örneklerine "münşeât" kitaplarında rastlanmaktadır. Tanzimat dönemine kadar geçen süreçte mektup türü "inşâ" adı verilen nesir sahasının bir parçası olarak kabul edilmiştir. Kendi dönemi içerisinde "inşâ" alanı bir sanat kolu olarak değil bir bilim dalı olarak kabul görmüştür (Karataş, 2012: 2177). Bu dönemde önemli kişilerin resmî ve özel mektupları "münşeât" adı verilen kitaplarda bir araya getirilmiştir. İnşâ alanında başarılı olabilmek için hem tecrübe hem de yetenek sahibi olmak gerektiği fikri kabul görmüştür. Başlangıçta sadece yazma niyetini anlatan mektup türü İran üslubuyla karşılaşmasından sonra giderek gösterişli bir anlatıma bürünmüş, geniş selam ve dua bölümleriyle giderek uzamıştır. Elbette ki bu arada kişiyi mektup yazmaya yönelten asıl niyet de yavaş yavaş ortadan kaybolmuş amaç sadece süslü ve ağır metinler yazmak olmuştur. 15. yüzyıla gelindiğinde mektup yazmak amaç olmaktan çıkmış, mektup güzel sözler söylemenin bir aracı hâline gelmiştir (Kaplan, 1999: 6; Gökyay, 1974: 17; Kefeli, 2002: 19).

Baş tarafta ifade edildiği gibi Fuzuli'nin evkâftan kendisine bağlanan maaşın bir türlü ödenmemesi üzerine Nişancı Celâlzade Mustafa Çelebi'ye yazdığı Şikayetnâme, çağına göre yalın sayılabilecek bir üslup ile kaleme alınmış bir mektuptur (Gökyay, 1974: 18; Kefeli, 2002: 19; Donbay, 2011: 87). Yalın üslubuyla ön plana çıkan bir başka mektup ise Zaîfî'nin 16. yüzyılda Rüstem Paşa'ya yazdığı ve çektiği geçim sıkıntısını içten bir dille anlattığı mektubudur. Yine aynı dönem içerisinde Kanî'nin iğneli ve nükteli mektup dili dikkati çeker. Kanî'nin bu iğneleyici ve nükteli tarzı, mektup geleneğine yeni bir hava, yeni bir rüzgâr getirmiştir (Gökyay, 1974: 20).

Safiye Aydeniz, Türk edebiyatında mektubun bir anlatım aracı olarak kullanılmasının Tanzimat dönemine denk geldiğini, teknik olarak kullanımının ise daha çok Tanzimat sonrası dönemde görüldüğünü belirtir (Aydeniz, 1998: 122). Mektup türünün Türk edebiyatında Tanzimat döneminde yaygınlaşmasının temel sebebi, Batı'dan edebiyatımıza yeni girmekte olan romanın bu türde anlatılma isteğidir (Kılıçkaya, 2015b: 237). Ali Donbay ise mektup-roman türünün Tanzimat dönemine denk gelmesiyle ilgili şu bilgiyi paylaşır:

"Mektup tekniği (epistolary technique), nazımda olduğu gibi nesirde de, özellikle roman ve hikâyede daha yaygın biçimde kullanılan anlatım tekniklerinden biridir. Mektuplu roman (epistolary novel) olarak adlandırılan türün ilk örneklerine daha Tanzimat dönemi Türk edebiyatında rastlanması hayli dikkat çekicidir. Bu durum, Batı'dan yeni alınan ve henüz gelişmekte olan romana okuyucunun alıştırılmasıyla ilgili olsa gerektir. Bir anlatım yeniliği olarak ilk önce Ahmet Midhat'ın Felsefe-i Zenân (1870) ve Mizancı Murat'ın Turfanda mı Yoksa Turfa mı? (1890) romanlarında denedikleri bu tekniği, Fatma Âliye, Levâ-yih-i Hayat (1898) adıyla bir araya getirdiği yazılarında kullanır" (Donbay, 2011: 98).

Tanpınar'a göre mektubun, Türk edebiyatında da bir teknik olarak kullanımının Tanzimat sonrası döneme rast gelmesi, bu yöntemin kadın yazarlar tarafından kadına özgü bir itiraf dili olarak değerlendirilmesinden kaynaklanmaktadır (Tanpınar, 1985: 465).¹⁵

Batı'da Cicero ile başlayan ve Fransız ile İngiliz edebiyatında önemli yer tutan epistolary/mektup-roman geleneğinin edebiyatımızdaki ilk örneği Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* (1870) isimli eseridir (Kefeli, 2002: 23; Dereli, 2010: 23):

“*Hikâyenin bundan sonrası karşılıklı mektuplarla devam eder. Eserin hemen hemen üçte birini oluşturan mektuplarıyla Felsefe-i Zenan, edebiyatımızda mektup türüne dayalı ilk eser olma özelliğini de taşımaktadır*” (Okay, 2008: 112).¹⁶

Ahmet Mithat'ın bu eserinde [Felsefe-i Zenan] ablası Akile, kardeşi Zekiye'yi uyarmak için bol bol mektup yazar. Bundan dolayı yazar, bahse konu olan bu eserinde mektuptan istifade etmiş olur. Hülya Argunşah, mektubun/mektup tekniğinin bir eser içinde nasıl kullanıldığının ilk örneği olarak gösterilen Felsefe-i Zenan hakkında şu yorumu yapıyor:

“*Feminist bir yaklaşımı benimseyen Ahmet Mithat Efendi bu uzun hikâyesinde, üç ayrı kadın tiplemesi yaratır. Bunlar üzerinden de değişen dünya ve bunun içinde kadının yeriyle ilgili farklı algılamalarla bunların sonuçlarını anlatır. Bir anlamda yine ders verir. Fakat bu defa eserinin içinde bir erkek ve Hâce-i evvel olarak bulunmaktansa kadınlara özgü bir anlatım tekniği kullanarak eserini kadınların yazışması, daha doğru bir söyleyişle konuşması haline getirir. Eser, Akile ve Zekiye'nin mektuplarından meydana gelmektedir. Birisi sadece öğrenmeyi seçmiş, evliliği ve erkeği öğrenmek için önünde bir engel olarak gören, diğeri ise bildiklerini ve düşündüklerini eşiyile paylaşmanın faydasına inanarak evlenmiş iki kadın arkadaş, yine birbirlerine yazdıkları mektuplarda farklı hayat tarzlarının eleştirisini yaparlar. Böylece mektuplar yakınında olmayanla konuşma aracı olmanın ötesine geçerek bir eğitim aracı olur*” (Argunşah, 2006: 238).

Fatma Semiye Hanım'ın Hanımlara Mahsus Gazete'mde tefrika edilen fakat müstakil bir kitap olarak yayımlanmayan *Bikes* (1898) romanı, evlilikte eşlerin birbirine denk olmalarını; aynı yıl yayımlanan Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın *Mutallaka*'sında ise ataerkil aile tipi yaşam tarzının zorlukları ifade edilir:

“*İffet'in tefrikası biter bitmez tefrika edilmeye başlamış olan Mutallaka, aynı yıl kitap halinde basılır (1898). Karı-koca ve gelin-kaynana münasebetlerini konu edinen bu romanın tamamı mektup tarzında kaleme alınmıştır (Göçgün, 1993: 43). Eserin merkezi kahramanı Mail Bey ile Akile Hanım'ın, çeşitli tarihlerdeki yazışmalarından vücut bulan roman; bu hüviyetiyle, [Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın] diğer romanlarından farklı bir özellik arz eder. [Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın] diğer romanları içerisinde de serpiştirilmiş halde, bilhassa gerilimi arttırmak veya düğümü çözmek maksadıyla, bol miktarda mektuba rastlamak mümkündür*” (Göçgün, 1993: 605).¹⁷

Fatma Aliye Hanım bir yıl sonra kaleme aldığı ve adından az önce bahsettiğimiz *Levâiyih-i Hayat* (Hayattan Sahneler) isimli eserinde beş kadının evlilik ile ilgili düşüncelerini mektup tekniğinden de istifade ederek anlatmaya çalışılırken arka planda kadının fert olarak tek başına ayakları üzerinde durma çabasını aktarır.¹⁸ Kadın konusu üzerine bina edilen eserler içinde mektup metodundan en güzel şekilde istifade edildiği eserlerden biri hiç şüphesiz *Handan*'dır. Emel Kefeli'ye göre bu roman, eğitilmiş kadının toplumdaki konumu, yalnızlığı, kendi toplumuna yabancılaşmasını işleyen mektup-roman türü açısından zirve eserlerden birisidir. (Kefeli, 2002: 48). Önceki yıllarda *Mutallaka* (1898) adında mektup türünden de istifade ederek bir roman kaleme alan Hüseyin Rahmi, *Handan*'ın yayımlandığı yıl *Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç* adlı eserini yayımlar (1912). Mehmet Kaplan, bu iki romanı ve yazarlarını şu şekilde mukayese eder:

“*Handan ile Kuyruklu Yıldız Altında Bir İzdivaç aynı yıl neşrolunurlar (1912). İkinci Meşrutiyet devrinde aydın kadınların sosyal hayata karışmaları Hüseyin Rahmi'ye tesir etmiş olmalıdır. Halide Edip'in Handan'ı ile mukayese olunursa o devirde üstad mevkiinde*

olan Mürebbiye romancısının romanı çok zayıf kalır. Bunun sebebi; onun tiplerini peşin bir fikre göre yaratmasına karşılık Halide Edip'in hayat ile gerçeğe daha yakın olması, Türkiye'de doğmakta olan 'yeni kadın'ın ideal ve meselelerini bizzat yaşamasıdır" (Kaplan, 2002: 468).

1922'de Halide Nusret Zorlutuna'nın yayınladığı *Sisli Geceler*'de mektup, negatif bir şekilde çıkar okuyucunun karşısına. Çünkü bu romanda mektup, düzenli aile hayatını bozan bir unsur olarak yer almaktadır.¹⁹ Cumhuriyet döneminde mektup-roman tekniği ile kaleme alınan bir eser ise Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Kadın Düşmanı*'dır (1927). Yine aynı dönemde bazı kadın yazarlar daha da ileri giderek ve mektup tekniğini kullanarak kaleme aldıkları eserlerinde, hemcinslerini eğitmeyi de düşünürler. Şukufe Nihal Başar'ın kaleme aldığı *Çöl Güneşi* bu duruma iyi bir örnek teşkil eder (1933). Burhan Cahit Morkaya'nın *Nişanlılar*'ında, eşine ait bazı mektupları okuyan ve ondan şüphelenen koca konusu işlenir (1967). Son dönemde kaleme alınan mektup roman türünden eserlerde, kadın erkek ilişkilerinin yanına siyasi görüşler ve başta nesil çatışması olmak üzere muhtelif çatışmalar da eklenir. İnci Aral, Ayşe Kilimci, Oğuz Atay, Leyla Erbil bu konuda akla ilk gelenlerdir.

Tanzimat yıllarından bugüne kadar mektup-roman tekniğinin kullanıldığı eserlerden bazıları şunlardır:

Şemsettin Sami, *Taaşuk-ı Talat ve Fitnat*; Namık Kemal, *Cezmi*; Fatma Aliye Hanım, *Levâ-yih-i Hayat* (1898); Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Mutallaka* (1898), *Bir Muâdele-i Sevda* (1899); Emine Seniye Hanım, *Bikes* (1898); Nigar Hanım, *Safahat-i Kalb* (1899); Halide Edip Adıvar, *Handan*; Halide Nusret Zorlutuna, *Sisli Geceler* (1922), *Beyaz Selvi* (1945); Reşat Nuri Güntekin, *Bir Kadın Düşmanı* (1927); Güzide Sabri Aygün, *Hicran Gecesi* (1930); Şükufe Nihal Başar, *Çöl Güneşi* (1933); Burhan Cahit Morkaya, *Nişanlılar* (1937); Cengiz Dağcı, *Anneme Mektuplar* (1988); Leyla Erbil, *Mektup Aşkları* (1988); Oya Baydar, *Kedi Mektupları*, (1992). (Dereli, 2010: VII; Kefeli, 2002: 53-102; Çakır, 2005: 247).²⁰

Aynı şekilde Tanzimat yıllarından bugüne kadar hikâyeye türünde kaleme alınan ve mektuptan istifade edilen eserlerden bazıları şunlardır:

Ahmet Mithat Efendi, *İki Hanım Arasında Muhavere*; Bafralı Yanko Efendi, *Hengâme-i İftirâk*; A. Nâzım, *Muhâbere*; Abidin Paşazâde Rasih, *Üç Mektup*; Halid Ziya Uşaklıgil, *Vâlîde Mektupları - Bir Valide Tarafından, Unutulmuş Mektup, Eski Mektup*; Safveti Ziya, *Hanım Mektupları, Kadın Mektubu*; Mehmet Rauf, *Teâdül, Bir Mevsimin Hikâyesi, Mehtapta, Son Mektup, Son Teselli, Bir Kadın Mektubu, İntikam*; Ahmet Hikmet Müftüoğlu, *Çiçekler, Renkler, Saçlar, İki Mektup*; Fâik Ali, *Zâhir ve Zâhir'in İkinci Mektubu*; Ömer Seyfettin, *Bahar ve Kelebekler, Tarih Ezelî Bir Tekerrürdür, Aşk ve Ayak Parmakları, Sivrisinek, Memlekete Mektup, Bir Vasiyetname, Lokanta Esrarı*; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kadınlık ve Kadınlarımız, Bir Serencam, Millî Savaş Hikâyeleri, Bir Ölü'nün Mektupları*; Halide Edip Adıvar, *İmzasız Mektuplar*; Reşat Nuri Güntekin, *Sönmüş Yıldızlar, Bir Damla Gözyaşı, Yalan, Bir Hayal Kırıklığı, Kumandanın Şoförü*; Memduh Şevket Esendal, *Bir Kadının Mektubu*; Sait Faik Abasıyanık, *Sevgilime Mektuplar, İnsanlığın Haline Doğru*; Haldun Taner, *Şeytan Tüyü, Made in U.S.A.*; Oğuz Atay, *Bir Mektup, Ne Evet Ne Hayır ve Babama Mektup*; İnci Aral, *Mehmet Kaptan*; Ayşe Kilimci, *İnsan Hep Yeni, İpek Gelinlik*. (Çakır, 2005: 277-315; Kefeli, 2002: 103-166; Kaplan, 1999: 9; Donbay, 2011: 98; Dereli, 2010: 23; Tekin, 2002: 228; Karaca, 2004: 26; Kaya, 2006: 253).²¹

Mektup-roman türünün yenileşme dönemi Türk edebiyatı içindeki gelişimini kısaca özetlemek gerekirse; Tanzimat döneminde kadının dışa açılma ve ifade vasıtası olan mektup-roman; Servet-i Fünun döneminde ise marazi duyuş tarzı ve ihânet temalarını; Cumhuriyet döneminde ise

kadın meselelerine ışık tutan ve kendi ayakları üzerinde duran topluma yararlı kadın tipini anlatırken bu anlatım tekniğinden istifade eder (Kefeli, 2002: 169).

Mektup-Roman Tekniğinin Özellikleri Nelerdir?

Mektuptan istifade edilerek kaleme alınan mektup-romanın birçok özelliği mevcuttur. Mektuplarda aracı olmadığı için kahramanlar duygularını aracısız olarak okuyucuya iletirler. Kefeli, mektup tekniğinin kullanıldığı roman ve hikâyelerde mektubun, iletişim, dışa açılma aracı, iç monolog, gerçeğin farklı görünümlerini ortaya koyan bir araç, eğitici bir araç biçiminde kullanıldığını ifade eder (Kefeli, 2002: 169).

İlk ortaya çıktığı yıllarda mektup, romanda yardımcı unsur olarak kullanılsa da zamanla gelişme göstererek, anlatım tekniği olarak da işlev görmeye başlamıştır. Fakat doğal olarak mektup, bütün yazarlar tarafından aynı başarı ile kullanılmamıştır. Mektup tekniği kullanılarak kaleme alınan romanlar, ahlaki yönden rehberlik görevini yerine getirdikleri için rağbet görmüştür (Tanrıtanır, 2010: 212). Ahlaki rehberlik yapan bu mektupların en temel özelliği, kişisel ve mahrem olmasıdır. İki kişi arasındaki mahremiyet mektubu, içten, doğal ve yalın bir anlatıma yönelir.

Mektup-roman türünde kaleme alınan eserler için karşılaşılabilecek en büyük güçlüklerden birisi başka bir lisana tercüme edilirken karşımıza çıkar. Mektup tekniği kullanılarak kaleme alınmış bir romanı, kendi kültürünün etkileri dışında kalan başka bir kültüre aktarmak bir hayli zor olabilir. Çünkü metindeki üslubun bozulmadan aktarılması büyük bir marifet ister.

Roman sanatında önemli bir yeri olan mektup tekniğinin, zaman zaman farklı görevler yüklenerek kullanıldığı da görülür. Theophile Gauter'in 1836 yılında kaleme aldığı *Mademoiselle de Maupin* adlı eserinde mektup, karşılıklı yazışmalardan ziyade olayın anlatımını üstlenen bir unsur olarak karşılar okuyucuyu (Kefeli, 2002: 45).

Mektuplar genellikle iki kişi arasındaki sırların, duygu ve düşüncelerin aktarıldığı yazılardır. Ayrıca zaman zaman entrikayı çözümleyici görevleri de vardır. Bütün entrika bir mektup ile ortaya çıkabilir veya bir mektup ile çözülebilir. Bütün romanlarda olmasa da belirli bir grup romanda yer alan ve olayın gelişmesinde, düğümün çözümlenmesinde, kahramanların iç dünyalarını ve psikolojilerini okuyucuya vermede büyük bir fonksiyona sahip olan mektup, edebî tür olarak romanın içinde önemli bir yer işgal eder. Bundan dolayı Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın muhtelif romanları içerisinde serpiştirilmiş halde, bilhassa gerilimi arttırmak veya düğümü çözmek maksadıyla, bol miktarda mektuba rastlamak mümkündür (Göçgün, 1993: 605).

Mektup-roman tekniği, baskı altında kalan ve dışarı çıkma durumu olmayan kahramanların sesi ve bir nevi dışarıya açılan penceresi olma hüviyetindedir. Bununla birlikte kadın kahramanlar kadar erkek kahramanlar tarafından da duyguların ifade vasıtası olarak da kullanıldığı yer yer görülür. Burada erkek kahraman için ifade vasıtası olmasından bir basamak daha ötesine geçerek erkek kahramanın psikanalizi için bir araç olur. Balzac'ın *İki Yeni Gelinin Hatıraları* ile Fatma Aliye Hanım'ın *Levâ-yih-i Hayat* (1899) adlı romanları bu açıdan bakıldığında bir paralellik gösterir:

“Her iki romanda da evlenen fakat evlilikte aradığını bulamayan kadınların eşleriyle paylaşamadıkları duygu ve düşüncelerini kâğıt ve kalem vasıtasıyla dışarıya açma imkânı elde ederler” (Kefeli, 2000: 99).

Mektup, romana dâhil olduğunda yazara çeşitli imkânlar sunar. Bundan dolayı mektup türü yazar ile anlatıcı arasındaki ilişkiye çok anlamlılık kazandıran ve onlara anlatıda birçok imkân sunan bir anlatım yoludur (Batur, 1989: 2). Bu olanaklar sebebiyle roman, olay ağırlıklı olmaktan çıkar ve durum ağırlıklı bir yapı kazanır. Yine bu imkân sebebiyle roman, anonim yapıdan

uzaklaşarak birey odaklı hâle gelir. Mektuplar, birinci tekil kişi ağzından yazılan ve kahramanların duygularını aracı olmaksızın doğrudan anlatan unsurlar oldukları için metne hareketlilik ve canlılık katarlar.

Bu teknikte birden çok kahramanın ağzından yazılan mektuplardan da istifade edildiği için farklı bakış açılarının ve anlatıcıların metne dâhil edilmesi sağlanmış olur. Bunun sonucu olarak roman hareketlilik kazanır. Bu çoğul bakış açısı okur açısından da yararlıdır. Bu sayede okur, bir olayın farklı kahramanlar ağzından anlatılan değişik boyutlarını da görebilir (Tekin, 2002: 225). Mektup-romanın belki de en önemli özelliklerinden birisi de romancının anlatıcı konumundan çıkmasından dolayı yazarın susup, onun yerine kahramanların konuşmasıdır:

“Romancı artık bir kompozitör görevini üstlenmiştir. Artık bir anlatıcı ve yazar olmayan romancı eserinin efendisidir. Onun elinde adeta bir mektup oyunu vardır. Romancının susup, kahramanların konuşması, mektup-romanın özelliklerinden biridir” (Kefeli, 2002: 35).

Mektup, sınırlayıcı etkilerden uzak, özgür bir türdür. Bundan dolayı yazar istediği konuyu ele almakta ve onu istediği biçimle anlatmakta serbesttir (Binyazar, 1979: 3). Mektup; hatıra, günlük, otobiyografi gibi türlerle bağlantı içerisindedir:

“Bu noktada mektup-roman gizlenmiş bir günlüktür artık. Sadece görünüşte mektup-roman olan tür yavaş yavaş zayıflayarak, başka türlerle birleşerek bir değişim geçirir. Ortaya çıkan yeni model üzerine kurulan eserler arasında ise Mme de Charrière, Mme de Krudener ve Mme de Souza’nın romanları Senancour’un Oberman adlı eseri Nodier’in Adélé ve Foscolo’nun Ultime Lettere di Jacobo Ortis isimli eserleri ilk akla gelenlerdir” (Kefeli, 2002: 34).

Bundan dolayı Güzide Sabri Aygün, Fatma Aliye Hanım gibi yazarlar *Ölmüş Bir Kadının Evrak-ı Metrûkesi*, *Levayih-i Hayat* gibi romanlarında mektubun yanı sıra günlük ve anı defterlerinden de yararlanmışlardır (Karataş, 2012: 2180). Mektuplar ve günlükler zaman zaman birbirine çok yakın iki tür gibi algılanabildiği için bir metnin mektup mu yoksa günlük mü olduğu konusunda çelişkiye düşülebilir. Bu türlerin “en birleştirici özellikleri yayımlanmak üzere yazılmamış” olmalarıdır. Dolayısıyla en samimi duyguları hatta ferdi itirafları içlerinde taşırlar (Argunşah, 2006: 225).

Mektup tekniği, roman türünde genellikle iki şekilde kullanılır. Bunlardan ilki, romanın müstakil ve peş peşe gelen mektuplarla şekillenmesi, diğeri ise tekniğin romanın genelinde ve gerektiğinde kullanılmasıdır (Tekin, 2002: 227). Janet Gurkin Altman’ın, 1982 yılında Ohio State University Press’ten çıkan, *Epistolarity Approaches to a Form* isimli kitabında mektup-romanın biçim özelliklerini altı temel başlık altında toplar:

Mektup-romanın özelliklerinden ilki, mektubun “arabulucu” olma özelliğidir. Bu özelliğe göre mektup iki kişi arasındaki mesafeyi kapatır ya da bu kişilerin aralarına mesafe koyar. Mektup, duruma göre bir “köprü” gibi mektup yazarlarını buluşturur ya da bir “duvar” gibi mektup yazarları arasındaki engelleri gösterir. Böylece kavuşmaya işaret edebildiği gibi ayrılıkların, iletişimsizliklerin de yansıtıldığı alanlar olabilir.

İkinci özellik ise sevgililer ya da sırdaşlar arasında yazılmasıdır. Bu durumda mektup ya bir sırdaşa / sevgiliye yazılan kişilerin iç dünyalarının tüm şeffaflığıyla yansıtıldığı bir ayna ya da gerçek duyguların saklandığı bir maske hatta bir silah olarak kullanılabilir.

Üçüncü özellik ise mektubun şimdi odaklı olmasıdır. Ancak burada bir zıtlık bulunur. Mektup yazarı sürekli olarak şimdide yazılsa da yakın geçmişte ne yaptığını ya da yakın gelecekte ne yapacağını anlatır. Dolayısıyla aslında geçmişle gelecek arasında gidip gelir.

Dördüncü özellik, mektupların kapanışındır. Bu özellik, mektup-romanın iki şekilde bitebileceğini gösterir. Bunlardan ilki, mektupların yazılmasının bir anlamı kalmadığı bir olayın gerçekleşmesidir. Örneğin, mektup yazarlarından biri ölebilir ya da sevgililerden biri gittiği yerden geri döner. Diğer yandan mektuplar esrarengiz bir biçimde ve aniden kesilebilir. Böylece mektup-roman açık uçlu bir sonla biter. Böyle mektup romanlarda önemli olan hikâyenin sonu değil, mektupların içeriğidir.

Beşinci özellik ise mektup-romandaki bütünlüktür. Mektup, mektup-romanın hem bir parçasıdır hem de mektup-romanın bütünü oluşturur. Şöyle ki mektup-romanda mektup, anlatının hem bağımsız bir parçası gibi durur hem de ayrılmaz bir parçasıdır. Böylece mektupların sıralanışı ve bir arada bulunmasının bir anlamı olması gibi bu mektupların ayrı ayrı da anlamları bulunur. Dolayısıyla mektubun bu yapısı, onu parçalı kıldığı gibi zıtlıklardan oluşan bir anlatıya uygun hâle de getirir. Diğer yandan parçaların tutarlı bir bütün oluşturmasına da imkân verir.

Altıncı ve son özellik ise anlatıcı ve muhatabın konumudur. Mektup-romanda yazma ve okuma eylemleri bir arada ya da art arda ilerler. Bazen bir mektubun içinde önceki mektuptan parçalar aktarılır, bazen de anlatıcı ve muhatap peş peşe birbirlerine cevaplar yazarlar. Bu anlamda mektup özel ve kamusal olanı içinde barındırır. Mektup, temelde mahremiyet ve samimiyet içerir. Ancak bu samimiyet dolu duygu ve düşünceler başka biri için başka birine, diğer bir deyişle bir muhataba yazılır. Aynı zamanda mektup-roman basıldığında ya da herhangi bir şekilde bir başkasının eline geçtiğinde mektuplar, muhatabının dışında bir okur kitlesine sahip olur. Böylece mektupta özel olanla kamusal olan iç içe geçer.

Bu özelliklerden anlatıcı ile muhatabın konumu, mektup-romanı diğer birinci tekil şahıs anlatılardan ayıran temel özelliktir. Üstelik mektup-romanın olay örgüsünün neredeyse tamamının mektuplarla sağlanması, dolayısıyla yazarın anlatıcı konumu taşıması, üçüncü tekil şahıs anlatıcısının ise ya hiç bulunmaması ya da mektup-yazarları üzerinde bir otoriteye sahip olmaması, mektup-romanda mektup yazarlarının anlatıcı görevi üstlenmesine yol açar (Altman, 1982: [Aktaran] Dereli, 2010: 3-5; Karataş, 2012: 2181; Kılıçkaya, 2015a: 242).

Mektupların tahkiyeli metinlerde yer alma biçimlerine göre de çeşitli sınıflandırmalar yapmak mümkündür. Örnek olarak Ömer Çakır (2005), doktora tezinde “Hikâye ve Romanda Mektup Anlatım Tekniği” başlığı altında şöyle bir sınıflamaya yer vermiştir:

“a. Tek Seslilik veya Çok Seslilik Açısından: Tek Sesli Mektup Hikâye veya Roman, Çok Sesli Mektup Hikâye Roman²²

b. Mektubun Hikâye veya Romandaki Yeri Hakkında: Tamamı Mektuplardan Oluşan Mektup Hikâye veya Roman, Mektubun Kurguda Belirleyici Bir Rol Oynadığı Mektup Hikâye veya Roman.

c. Mektubun İşlevi Açısından Mektup Hikâye veya Roman: Gerçeği Değiştiren Mektup, Gerçeğin Değişimini Anlatan Mektup, Gerçeği Aktaran Mektup²³

ç. Yazarın Konumu Açısından Mektup Anlatım Tekniği: Müellifin İstinsah Ettiği Mektup, Müellifin Bizzat Kaleme Aldığını Belirttiği Mektup, Yazarın Tanıttığı Mektup, Yazarın Bulduğu Mektup, Müellifin Yayımladığı Mektup.

d. Yazarın Cinsiyeti Açısından Mektup Hikâye veya Roman:

1. Müellifin Cinsiyeti Açısından

2. Mektup Yazanın (Kahramanın) Cinsiyeti Açısından:

a. *Kadın Mektupları*,

b. *Erkek Mektupları*” (Karataş, 2012: 2182).

Teknik olarak incelendiğinde, mektupların okuyucuya iki aşamada ulaştığı görülür:

- 1- Mektupları yazan: Asıl kahraman.
- 2- Mektupları derleyen, gözden geçirerek yayınlayan yazar (Kefeli, 2002: 31).

Mektup-romanlar kişisel, özel mektuplardan oluşur. Özel mektuplar karakterlerin kişisel tecrübelerini, bu tecrübelerle başa çıkma süreçlerini, kendilerinin değişimini yansıtır (Dereli, 2010: 2). Mektubun hem bir anlatım aracı hem de bir teknik olarak kullanılma durumunun arkasında belli başlı sebepler vardır. Örneğin resmî mektuplar dışında kişisel mektup olarak nitelediğimiz mektuplar, genellikle iki kişi arasında geçmekte ve bu mektuplarda karşı tarafla olan ilişkinin düzeyine ve derecesine bağlı olarak insanların şahsi duygu ve düşüncelerini birbirleriyle paylaşmalarına olanak sağlamaktadır. Bu durumda mektubu, bir yazım ve ifade aracı olarak daha içten ve yanı zamanda daha gerçekçi yapmaktadır. Buna bağlı olarak, tüm insanlar özellikle de kadınlar mektubu sırlarını, sevinçlerini ve hüznlerini karşı tarafla paylaşma aracı olarak tercih etmektedirler. Bu durumun en büyük sebebi, yukarıda da bahsedildiği üzere, mektubun bir mahremiyet özelliğinin bulunmasıdır.

Mektup-romanda olaylar değil durumlar ön plana çıkar. Daha sonra farklı kişilerin tarafından yazılan mektuplar okura, olaylara farklı bakış açılarından bakma olanağı sağlar. Ayrıca bu tür romanda yazar, anlatıcı konumundan çıkarak farklı kahramanlar sayesinde istediği konuyu istediği şekilde ele almakta serbesttir. Üstelik mektuplar genellikle birinci tekil şahısta yazıldıkları için anonim değil birey odaklıdır. Buna bağlı olarak mektuplar kahramanların kendi duygu ve düşüncelerini aracısız olarak aktarmalarına fırsat verir (Karataş, 2015: 2180). Bu şekilde mektup aracılığıyla duygu ve düşünceleri ifade etme isteği, aynı zamanda insan psikolojisini ve özellikle de kadınların bu türe daha çok rağbet etmesi sebebiyle kadın psikolojisinin ortaya çıkmasında büyük rol oynamaktadır. Ayrıca mektup-romanın öznel olması, duygusallığa açık olması ve ev, aile gibi normalde kapalı konuları ifade edebilmesi de bu türün kadınlar tarafından tutulmasına sebep olmaktadır (Turan, 2019: 173).

Mektup-roman tekniğinin yani mektuplardan oluşan romanın kurgusunun sağlam olduğu söylenebilir. Ancak romanda her soruya cevap verilmez, bu da okuyucunun kafasında bazı soru işaretlerinin kalmasına sebep olur. Mesela Samim Kocagöz’ün İkinci Dünya adlı romanında eserin büyük bir kısmını oluşturan mektuplarda, dağınık bir anlatım söz konusudur. Mektup yazarı, konudan konuya atlamış ve aklına her geleni, hissettiği her şeyi anlatmaya çalışmıştır. Mektup yazarının çağrışımları sebebiyle, konu dağınıktır (Kılıçkaya, 2015a: 237).

Mektubun, esere kattığı bu kadar değer kadar bir de metin için negatif olan yönleri de mevcuttur. Mesela mektup, romandaki olay akışını yavaşlatır. Çünkü mektuplarda olaylardan çok durumlar ele alınmaktadır (Kara, 2006: 253). Bütün bunların yanında meramını anlatmaktan çok üslup kaygısıyla kaleme alınmış mektuplara rastlamak da mümkündür (Tekin, 2002: 224; Kara, 2006: 248).

Halide Edip Adivar'ın *Handan* ve Samuel Richardson'un *Clarissa Harlowe* Adlı Eserleri

Emel Kefeli'nin (2002: 48)²⁴ insanı araştırmaya celbeden "Handan yazarının hayatından olduğu kadar İngiliz romanı ve özellikle teknik açıdan Pamela ve Clarissa Harlowe gibi Richardson'un mektup romanından izler taşır" ifadesi, Türk edebiyatından Halide Edip Adivar ile İngiliz Edebiyatı'ndan Samuel Richardson'un birer eseri üzerine araştırma yapmanın güzel bir çalışma olabileceğini düşündürmeye başladı.²⁵ İki farklı kültürden gelen iki farklı yazarın, benzer teknik ile eser kaleme almaları gerçekten ilgi çekici. İlgi çekici olan bir başka yön de birisi on sekizinci (1689-1761) diğeri yirminci yüzyılda (1884-1964) yaşamış olan iki romancının birinin İngiliz olması diğerinin de İngiliz kültürünü çok iyi bilmesi ve ilk eserini Türk olmasına rağmen İngilizce yayımlamış olmasıdır.²⁶ Ayrıca bu araştırmada ele alınan eserlerde erdem kavramını irdelemesi ve özellikle her ikisinin de merkezî kahramanlarının kadın olması ve kadın psikolojisini ele almaları onları ortak bir paydada buluşturması da bir hayli ilginçtir.

Halide Edip Adivar

Halide Edip, kadın olarak kendi mükemmeliyetine ulaşmış büyük bir şahsiyettir (Kaplan, 2004: 110)

Halide Edip, hem yaşam olarak hem de meslek olarak gayet başarılı biridir. Gerek Millî Mücadele dönemindeki başarıları gerekse mesleği olan yazarlıktaki seviyesi bunun güzel birer göstergesidir. Bundan dolayı birçok kadına rol-model olmuştur. Mehmet Kaplan'ın ifadesiyle de Halide Edip, her şeyden önce kadın, yani bir sevgili, bir anne, C.G. Jung'un 'anima' adını verdiği büyük 'archetpye'in bir 'incarnation'u idi. Bütün eserlerinde kendisinin çok güzel temsil ettiği bu 'archetype' canlandırmıştır (Kaplan, 2004: 110). Gayet doğal olarak önceki zaman dilimlerinde muhtelif kadınlar, hayata atılmak, yazar olmak, sosyal hayatın içinde kendi varlığını göstermek kabilinden muhtelif teşebbüslerde bulunmuşlar, Halide Edip için bir nevi yol açıcı olmuşlardır. Namık Kemal'den beri Türk aydınları kadının okumasını, kültürlü bir şahsiyet haline gelmesini, kendilerine eşit olmasını istemişlerdir. Fakat pek az Türk kadını buna cesaret edebilmiş veya bu imkâna sahip olabilmiştir. Bu gibi sebeplerden dolayı Ahmet Mithat Efendi, Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım'ı ve kültürüne hayran olduğu Rus prensesi Madam Gülnar'ı göklere çıkartır.²⁷

Halide Edip'in Türk medeniyet ve edebiyat tarihindeki rolü ise tam da bu noktada ortaya çıkmaktadır. Çünkü Halide Edip, Tanzimat'tan sonra Batı tesiri ile özlenen ve edebî eserlerde tasvir olunan yeniçağa uygun ideal kadın tipini kendi şahsiyetinde gerçekleştirmiştir (Kaplan, 2004: 111).

Handan

Handan, Halide Edip Adivar'ın 1912 yılında yayımlanan romanıdır.²⁸ Adivar'ın Handan romanında üç yıl önce yayımladığı [1909] Heyula isimli eseri, Handan romanındaki şahısların başlangıcı sayılabilir:

"Selma'nın müzmin baş ağrısını hiptonizma ile tedavi eden Şahap, onun aşığı olur. Bu Paris'te eğitimini yapmış heykeltıraş, sanat ile ilgili olmayan Selma'nın kocası Haşim'den çok farklıdır. Çocuğu ölen Selma, bir buhran içindedir" (Enginün, 1989: 50).

Mektup-roman türünün özelliklerine sahip olan bu eserde muhtelif şahısların birbirlerine yazdıkları toplam yetmiş adet mektup bulunmaktadır. Fakat kaleme alınan bu mektupların bir kısmı muhatabına yani karşı tarafa gönderilmemiştir. Yani sadece kaleme alınmıştır. Bunların yazılmasına rağmen gönderilmeme sebepleri belli olmamakla birlikte bu mektupların daha çok

kahramanın iç dünyasını, olayın akışını, olayın düğümünü veya düğümün çözümünü sağlamak için kaleme alındıkları tahmin edilmektedir. Yazarının hayatından derin izler taşıyan ve otobiyografik türde bir eser olan bu roman, Halide Edip'in başarılı olduğu kabul edilen metinlerindedir. Yer yer kendi hayatını anlattığı mektup biçiminde yazılmış psikolojik türdeki Handan romanında, kolejde okumuş, İngiliz terbiyesiyle yetişmiş kültürlü bir kadın olan Handan'ın hayatı, hayatına giren üç erkekle ilişkisi ve mutsuz evliliği anlatılmaktadır (Babacan, 2006: 216).

Halide Edip'in merkezî roman kahramanı Handan, Hüsnü Paşa'ya yazdığı mektupları göndermez. Bir türlü bitmediği düşünülen ve beğenilmemiş, buruşturulup atılmış mektuplardır bu gönderilmeyen mektuplar. Metin içinde yer alan -gönderilen veya gönderilmeyen- mektuplar vasıtasıyla Handan'ın bilinçaltı rahat bir nefes alma imkânı bulur. Handan bu mektuplar sayesinde kendi kendine konuşma fırsatı yakaladığı gibi bir nevi kendisiyle de yüzleşmiş olur.

Gönderdiği veya göndermediği mektuplar ile yetinmeyen Handan, zaman zaman buhrana yakalandığı anlarda derin bir iç konuşma veya yüzleşme için günlüğüne sığınır, sıkıntılarını bu günlüğüne aktarır (Argunşah, 2006: 227).

Roman kahramanı Handan'ın kaleme aldığı bu mektuplarındaki veya sığındığı günlüğündeki ifadeleri ile Halide Edip'in yazarlık yıllarının başındaki şahsi hayat tecrübeleri de örtüşmektedir.

Handan Romanının Konusu

İngiliz terbiyesi ile yetişen Cemal Bey'in kızı Handan, arkadaşı Nazım'ın evlenme teklifini kabul etmeyince Nazım intihar eder. Onun yerine tamamen kendisine zıt bir dünya görüşünü benimseyen Hüsnü Paşa ile evlenip yurt dışına gider. Başta iyi görünen bu evlilik Hüsnü Paşa'nın gönül maceraları yüzünden zamanla gerçek rengini ortaya çıkarır. Handan, bu gibi sebeplerden dolayı evliliğinde istediği mutluluğu bulamaz. Bu durum üzerine hastalanan Handan, Neriman ile eniştesi Refik Cemal'in evliliklerine dikkat eder. Eniştesi Refik Cemal Bey muhafazakâr bir tip olduğu için Handan'ın babası Cemal Bey'in kız kardeşinin kızı olan Neriman'ı kendisine yakın bulduğundan onunla evlenmiştir. Aynı zamanda Nazım'ın da arkadaşı olan Refik Cemal Bey, Nazım'ın intiharına sebep olduğu için Handan'dan nefret eder. Neriman, çok sakin ve kıskanç olmayan bir kişiliğe sahip olduğu için kocası Refik Cemal Bey'den Handan'ın mutluluğu için uğraşmasını, hastalığında onun yanında olmasını ister. Fakat Neriman'ın hesaplamadığı bir şey olur ve Refik Cemal Bey, Handan'ı Neriman ile mukayese etmeye başlar. Bu kıyas sonunda Neriman'ın kendi hayatındaki bazı boşlukları dolduramadığını fark eder. Daha da kötüsü bunu Neriman'a hissettirir. Bunu anlayan Neriman hayattan zevk almamaya başlar. Sonuçta Handan, eniştesi Refik Cemal Bey'e âşık olur. Fakat Handan, bunu ahlak anlayışına ve duygularına uygun bulmadığı için bir kriz sonucu vefat eder.

Handan Romanının Değerlendirmesi

Bu romanda Halide Edip, mektuptan muhtelif şekillerde istifade etmiştir. İstifade ettiği şekillerden ilki; Handan'ın hayatına giren ilk erkek olan Nazım'ın intiharından sonra ortaya çıkan mektuplardır. Çünkü Handan, bu mektuplar vasıtasıyla Nazım'ı daha önce gördüğü pencereden değil şimdi anladığı pencereden görür. Yani bu mektuplar vasıtasıyla Handan'ın bir bakıma Nazım'a olan bakış açısı değişmiştir. Önceki yıllarda Handan, Nazım'ı, bir amacın parçası olarak kabul etmiş ve sırf bundan dolayı onunla evlenmemiştir. Fakat intiharından sonra eline geçen mektupları okuyunca Nazım konusunda ne kadar yanıldığı anlar ve pişmanlık duyar.

Yazarın mektuplardan teknik olarak faydalanmasının ikinci şekli ise kahramanları okuyucuya tanıtmakta bu teknikten istifade etmesidir. Çünkü esere adını veren Handan, romanın

hiçbir sayfasında romancı tarafından anlatılmaz. *Handan*'ı onu tanıyanların mektupları, hatıraları ve konuşmalarından öğrenen okuyucu, yeni tanıştığı bir insanı keşfeder gibi parça parça tanır (Enginün, 1989: 53).

Üçüncü faydalanma şekli ise kahramanın iç dünyasını tanıtmakta mektuptan istifade eder. *Handan*'ın iç dünyasını okuyucuya açan bu mektuplar, resmî eşi olan Hüsnü Paşa'ya yazdığı mektuplardır. İşin enteresan olanı ise *Handan*'ın iç dünyası hakkında okuyucuya yol gösteren bu mektuplardan bir kısmının gönderilmesi, bir kısmının ise gönderilmemiş olmasıdır. *Handan*, eşi Hüsnü Paşa'ya göndermediği veya gönderemediği mektuplarda kendi kişiliğini tahlil ettiği gibi okuyucuya herkese kapalı olan şahsiyeti hakkında malumun dışında bilgiler de aktarır. Ne kadar hazindir ki bir delil gibi olan ve gönderilmeyen bu mektuplar, ya yırtılır ya da çöpe atılır.

Dördüncü tercih sebebi olarak gösterilebilecek faydalanma durumu ise mektuplar vasıtasıyla romandaki bütün olayların merkezî kahraman olan *Handan*'ın etrafından dönmesinin sağlanmasıdır. Romanda yer alan mektupların büyük bir kısmı ya *Handan*'a yazılmıştır ya da *Handan*'a yazılmasa bile o mektuplarda direkt veya dolaylı bir şekilde *Handan*'dan bahsedilmiştir.

Ayrıca yazar hiç de akla gelmeyecek bir şey daha keşfeder ki o da özellikle *Handan* vb. kahramanların psikolojik durumlarını verirken İstanbul, Londra gibi mekânlardan da istifade eder. İşte romandaki bu mekânların büyük bir bölümü, mektuplar vasıtasıyla tasvir edilmiştir. Bahse konu olan bu romanda kahramanların birbirlerine yazdıkları pek çok mektup vardır. Bu mektupların özellikleri ve romana olan katkıları şu şekilde sıralanabilir:

1. Düşümleri çözmek, duyguları okuyucuya açıklamak ve roman kişilerinin psikolojik yönleriyle, iç dünyaları hakkında bilgiler vermek.²⁹
2. *Handan* bütün mektupların merkezinde yer alır.
3. Bütün mektuplarda bir bilgi paylaşımı vardır.
4. Geçmişte yaşanmış olan ve kimsenin bilmediği Nazım-*Handan* ilişkisi bu mektuplar aracılığıyla anlaşılır.
5. *Handan*'ın Neriman'a yazdığı mektuplardan birini Neriman'ın Refik Cemal Bey'e yazdığı mektubun içinde okuruz. (Maltepe, 15 Ağustos 1897). Bu mektup, *Handan*'ın Maltepe'de geçirdiği günleri ve Nazım ile tanışmasını anlatır. Mektup adeta günlük gibidir. Yazar burada mektup-günlük tekniğini de kullanmış olur. (Kefeli, 2002: 73).³⁰
6. Mektuplar kahramanlara doğruyu gösterir, onları uyarır.³¹
7. Hüsnü Paşa gibi kişilerin pis işlerini anlatır, *Handan*'ın evlilik hayatı hakkında okuyucuyu bilgilendirir, onları aydınlatır.
8. Aile büyüklerinin acılarını ve elemelerini aktarır.³²
9. Romanda kahramanların duygularının bir nevi anlatım şekli olarak kullanılan mektup, zaman zaman yerini *Handan*'ın günlüklerine bırakır. *Handan* yine günlüklerinde aynen mektuplarından olduğu gibi kendisini ve çevresini tahlil eder. İşte bu özellik, mektup-roman, hatırat-roman, günlük-roman ve otobiyografi türlerinin birbirlerine ne kadar yakın olduklarını gösterir.
10. Londra ve Sicilya gibi yabancı memleketlerden yazılan mektuplar vasıtasıyla kahramanların oralarda neler yaşadıkları hakkında bilgi verilmiş olur.³³
11. *Handan* romanında hem tek sesli hem de çok sesli mektuplara yer verilerek iki ayrı mektup-roman tekniğini bir arada kullanmıştır.

Romanda hem gönderilen hem de gönderilmeyen mektuplar vasıtasıyla gerçekler ve düşünceler çok boyutlu olarak okura iletilir. Yazar, bu eserinde kullandığı mektup-roman tekniğini, muhtelif teknikler ile [günlük notlar, hatıra defteri notları ve mektuplar] besleyerek daha kuvvetlendirir. Handan, bazı araştırmacılara göre Halide Edip'in hayatından izler taşıdığı düşünüldüğü için otobiyografik bir roman olarak kabul görmektedir. Fakat Halide Edip bu düşünceyi Selim İleri'ye verdiği röportajda reddeder. Hâlbuki yazarın hayat hikâyesine bakıldığında yazar ile kahraman [Handan] arasında birçok benzerlikler bulunmaktadır.³⁴ Bunlardan en dikkat çeken Halide Edip'in ilk eşi Salih Zeki'nin bazısına göre ihaneti bazılarına göre ikinci bir eş almak istemesi [poligami] üzerine ayrılmasıdır (Enginün, 1989: 8).³⁵ İşte Halide Edip de kendi ortaya çıkardığı roman kahramanı Handan'ın yaşadıklarını aynen kendisi yaşayınca Handan gibi yataklara düşer ve kimse ile konuşmaz.³⁶ Handan'ın hayatına aynen Yakup Kadri'nin Ankara romanındaki Selma'da olduğu gibi hayatına üç tane erkek girer:

“İdealleri ve görüşleriyle ilgi duyduğu Nazım'ı beyniyle, varlıklı biri olması dolayısıyla gösterişli bir eğlence hayatını seven Hüsnü Paşa'yla sinirleriyle, hastalığı sırasında kendisine ilgi ve şefkat gösteren sonra da kendisine hayran olan Refik Cemal'i de ruhuyla sevmiştir” (Babacan, 2006: 218).³⁷

Merkezî kahraman Handan olmasına rağmen eserde Handan'ın yazdığı mektuplar kadar Refik Cemal Bey'in kaleme aldığı mektuplar da etkilidir. Eserde muhtelif kişilere yazılmış, gönderilmiş veya gönderilmemiş toplam yetmiş adet mektup yer almaktadır. Handan'ın duygularının ortaya çıkmasında kaleme aldığı gönderdiği veya göndermediği mektuplar etkili olmuştur. Bu mektuplar sayesinde Handan'daki psikolojik, ruhi ve sosyal olaylar, durumlar ve dönüşümler hakkında bilgi edinilmektedir.

Samuel Richardson

Samuel Richardson on sekizinci yüzyılda yaşamış ünlü İngiliz roman yazarı ve yayınevi sahibidir (19 Ağustos 1689 - 4 Temmuz 1761). Yoksul bir marangozun oğlu olan Richardson, on yedi yaşında Londra'da bir yayınevinde çalışmaya başlar. İlerleyen zaman içinde bu işyeri sahibi tarafından beğenilince patronun kızıyla evlenir. Karısının vefatı üzerine ikinci eşiyle evlenir. Bu evliliklerden dört tane kızı olur. Avam Kamarası'nın resmî matbaacısı olacak kadar matbaacılıkta ilerler. Önceleri çevresindeki dostlarının ricasıyla onlar için mektup yazmaya başlar. Fakat ilerleyen günlerde bunu meslek haline getirir ve ücret karşılığı yazar (Urgan, 1986: 43). Yaşadığı yerde fazla okuma yazma bilen olmadığı için onlar için başta sevgilileri olmak üzere pek çok kişiye mektup yazar. Bu mektup olayından edindiği tecrübe ile elli yaşından sonra roman yazmaya başlar. Yazarlık alanında hiçbir deneyimi olmayan, edebiyat bilgisi sınırlı olan, yaşadığı orta sınıftan başka bir tabaka tanımayan bu adam, bunların tam aksine mükemmel eserler verir. Mektup-roman tekniği ile kaleme aldığı *Pamela* (1740), *Clarissa Harlowe* (1748) ve *The History of Sir Charles Grandison* (1753) adlarını taşıyan üç tane romanı vardır. Romanlarında kahramanlar, birbirlerine mektuplar yazarak eserin çatısını ve olayları oluştururlar. Romanın gerçek temasını, insan gönlünün incelenmesine bağlar (Karaalioğlu, 1979: 453). Romanlarında genelde ahlak dersi veren Richardson daha sonra bu romanlarında yer alan ahlaksal düşünceleri ifade eden düşüncelerini dört yüz sayfalık eserde bir araya getirir. Yusuf Ziyaettin Turan, Richardson'un bu eserlerini yazma süreci hakkında şu bilgiyi aktarır:

“İngiliz edebiyatında mektup-roman türü Samuel Richardson'un Pamela romanı ve akabinde yine Richardson'a ait olan Clarissa eserleri ile ünlenmiştir. Richardson'un bu türde eserler vermesi şüphesiz doğrudan kendi hayat hikâyesi ve işiyle alakalıdır. Ana dilde okur-yazar sayısının artması ve seküler konulara yönelim matbaacılığı 18. yüzyıl İngiltere'sinde önemli bir meslek dalı haline getirdi. Bu durumla alakalı olarak Richardson

önce bir matbaacı çırağı ve daha sonra bir matbaacı olarak yaşamını sürdürmüştür. Ancak onun ilk mektup romanı olan *Pamela*'sının neredeyse bir tesadüf sonucu ortaya çıktığını söylemek yanlış olmayacaktır. İki kitap yayımcısın kendisinden kırsalda yaşayan ancak mektup yazmasını iyi bilmeyenler için bir mektup yazma kılavuzu yazmasını istemeleri sonucu Richardson, *Pamela*'yı ortaya çıkarmıştır” (Turan, 2019: 172).³⁸

Clarissa Harlowe

Orijinal adı *Clarissa Harlowe or The History of A Young Lady* olan ve Samuel Richardson'ın 1748 yılında yazdığı eserdir. Richardson'ın *Clarissa Harlowe*'yi mektup-roman tekniği ile kaleme almasında onun bu mektup yazmak konusunda uzman olması kadar mektup-roman türüne büyük ilgi gösteren kadın okurları çok iyi tanınması da etkili olmuştur denilebilir.

Pamela ve *Clarissa Harlowe* adlı eserler öncü mektup romanlardandır. Bunlardan *Pamela* ya da diğer adıyla *Erdemin Ödüllendirilmesi* İngiliz edebiyatında hem ilk psikolojik hem de duygusal romanın başlangıcı olarak kabul edilir:

“Samuel Richardson, *Pamela*'yı okuma yazma bilmeyen bir babanın kızına yazdırıldığı bir mektuptan etkilenerek yazar. Evin beyine karşı kızını uyararak bir babanın nasihatleri kitabın konusunu oluşturur. *Pamela*'nın beş yüz sayfadan oluşan ilk cildini iki ay içerisinde kaleme alır. Bu roman aynı zamanda İngiliz romanının da başlangıcı sayılır. Piyasaya çıkar çıkmaz best-seller olan eserin yeni baskıları da yapılır. Fransızca, Almanca ve İtalyanca'ya çevrilir” (Kefeli, 2002: 43).

Bahsedilen bu iki romandan *Clarissa Harlowe*, mektup-roman türünün kilometre taşlarından (Kefeli, 2000: 101). *Julie Ou La Nouvelle Heloise* adlı mektup romanında *Clarissa*'nın tesirinde kalan Jean Jacques Rousseau *Lettre a d'Alembert* adlı eserinde hiçbir romancının *Clarissa Harlowe* değerinde bir eser yazmadığını söyler. Alfred de Musset, Balzac ve Georges Sand gibi romantik akım içinde ve dünya edebiyatının sayılı romancıları arasında yer alan birçok isim de *Clarissa Harlowe*'dan övgü ile söz ederler. (Urgan, 1986: 51). Richardson, *Pamela* ya da *Erdemin Ödüllendirilmesi* isimli romanından sonra yazdığı ikinci romana *Clarissa Harlowe* ya da *Erdemin Cezalandırılması* adını verir. Bu eserin, *Pamela*'ya göre daha zengin muhtevası, karmaşık bir kurgusu vardır. Hatta birçok araştırmacıya göre –az önce de ifade edildiği gibi- İngiliz edebiyatının ilk psikolojik romanı olma özelliğine de sahiptir (Kefeli, 2002: 44; Urgan, 1986: 60). *Clarissa Harlowe*, *Pamela*'ya göre daha çok tanındığı için sadece İngiltere'de değil diğer Avrupa ülkelerinde de okunur. Ayrıca bu romanın merkezî kahramanı olan *Clarissa*, İngiliz edebiyatında kadınların eşlerini seçme hakkını savunan ilk kadın kahraman tipidir (Urgan, 1986: 53). Bunların yanında Ian Watt, Richardson'u filmlerdeki close-up tekniğini (çok yakından görüntüleme tekniği) romana ilk uygulayan kişi olarak niteler. Pritcheet ise eserden söz ederken “mikroskoptan bakılarak yazılan bir roman” ifadesini kullanır (Kefeli, 2002: 45). Bazıları tarafından *Clarissa Harlowe*, sadece İngiliz kadınlara has olarak kabul edilmektedir (Kefeli, 2000: 100). Fakat romanın eleştirilen en önemli tarafı ise cinsel içerik olarak fazla dikkat çekici ve abartılı olmasıdır.³⁹ Fakat bu kadar başarılı addedilen eser, zamanla okuyucu bulamamaya, okunmamaya başlar. Bu okunmama durumunu iki sebep altında açıklamak mümkündür. Bunlardan ilki; Richardson'da olan fakat okuyucu tarafından pek benimsenmeyen Puritan ahlak anlayışı; ikincisi ise Richardson'da olmayan gülmece yeteneğidir. Çünkü onun eserleri gülmece unsuru açısından son derece zayıftır.

Clarissa Harlowe Romanının Konusu

Orta sınıfa mensup bir aile olan Harlowe ailesi, kızları Clarissa'yı kötü huylu, çirkin fakat zengin bir adamla evlendirmek isterler.⁴⁰ Clarissa ise yıllardır alışılmışın dışında bir durumla hareket eder ve geleneksel aile yapısı içinde olan, ebeveynin istediği erkekle evlenme düşüncesine karşı çıkar. Bundan dolayı ailesinin bulduğu erkekle evlenmek yerine kendi sevdiği ve gönül verdiği biriyle evlenmek ister. Çok gururlu birisi olan Clarissa, ailesinin güdümünde olan ve onlarla birlikte yaşarken dedesinden kalan miras ile birlikte ansızın maddi özgürlüğüne kavuşur. Gayet doğal olarak maddi özgürlük beraberinde başka özgürlükleri de getirecektir. Clarissa, tam bu sırada Lovelace adında yine kendisi gibi gururlu bir erkekle tanışır. Fakat Lovelace, Clarissa'nın tahmin ettiği gibi çok dürüst bir kişiliğe sahip değildir. Buna rağmen ona güvenen Clarissa, Lovelace'yi ikna ederek kiliseye götürüp nikâh kıyacağına inanmaktadır. Fakat Clarissa bu konuda yanılır. Çünkü değer verdiği Lovelace, ona uygun olmayan bir davranışta bulununca hayal kırıklığı yaşayan Clarissa kederinden ölür.

Clarissa Harlowe Romanının Değerlendirilmesi

Richardson, az önce de ifade edildiği gibi okuma-yazma bilmeyen bir çevrede yaşadığı için geçimini sağlamak amacıyla mektup okuma ve yazma işine başlar. Çünkü etrafında okuyup yazacak birileri olmadığı için çevresindeki kişilere gelen veya onların göndereceği mektupları okuyup cevap yazacak veya yeni bir mektup kaleme alacak biri mevcut değildir. Richardson da işte bu boşluğu doldurmayı bir iş olarak görerek mektup okuma ve yazma işine girer. Bu işi yerine getirirken bir babanın kızına yazdırmış olduğu mektuptan etkilenerek *Pamela* (1740) ve *Clarissa Harlowe* (1748) romanlarını yazar. Richardson, eserlerinde yıllarca bir iş olarak ifa ettiği mektup yazma işini bir teknik olarak -mektup tekniği- kullanır. Yani geçimini sağlamak için yaptığı mektup okuma/yazma faaliyeti bir nevi onun 1740 yılında kaleme aldığı ilk eseri olan *Pamela*'nın omurgasını oluşturur. Yazarımız mektubu veya mektup tekniğini, kahramanların iç dünyalarını aydınlatmada ve olayların gelişiminde kullanır.

Bahse konu olan bu eserde mektup tekniğinin kullanımına, Clarissa'nın başta âşık olmadığı diğer kahraman Lovelace'ye zamanla ilgisinin artacağını mektup yoluyla ifade etmesi örnek olarak gösterilebilir. Ayrıca bu romandaki mektup tekniği, yaşanan olayların anında okura iletilmesi ve kişilerin yüksek sesle düşünür gibi ortaya konan düşünceleri ile ruh durumlarının çözümlenmesinde de yardımcı olur. İşte bu sebepten dolayı bu mektuplar, psikolojik roman olarak nitelenen esere uygun bir teknik oluşturur. Dolayısıyla bu eserde mektuplar, aynı zaman diliminde yayımlanan diğer romanlardan farklı bir görev üstlenmekte, insanların iç dünyasının derinliklerine de ışık tutmaktadır (Kefeli, 2002: 44). Mesela Clarissa gibi akıllı bir kadının Lovelace gibi bir adamla neden birlikte olmak istediği anlamak gerçekten zordur. Burada onun amacı, Lovelace gibi bir zamparayı kuzuya çevirerek herkesin gözü önünde nikâh masasına oturtmak istemesidir. İşte Clarissa'nın bu niyetini okuyucu, onun mektupları vasıtasıyla öğrenir. Aynı şekilde Clarissa'nın Lovelace'nin yaptığı o iğrenç olaydan sonra neler yaşadığını, iç dünyasını boşalttığı mektupları vasıtasıyla tespit edilir. Eserde bir çırpıda Clarissa'yı tesiri altına alan Lovelace'nin kişilik özelliklerini bir yine onun (Clarissa) mektupları vasıtasıyla anlarız.⁴¹ Bu metinde mektup, alışılmışın bilinenin dışında farklı bir şekilde daha karşımıza çıkar. Şöyle ki; roman, Richardson tarafından peyderpey tefrika edildiği için okuyucular yazara mektup göndererek ondan Clarissa'yı öldürmemesini isterler. Böylece okuyucunun mektubundan faydalanmak ve okuyucunun gönderdiği mektuba göre eser yön vermek belki de ilk defa bu eserde kullanılmıştır. Yani kısaca mektubun hem yazar hem de okuyucu tarafından kullanılmasına Clarissa Harlowe metinlerinde rastlanılmış olur.

Richardson, *Pamela*'da mektuba o kadar çok yer verir ki neredeyse Pamela'nın hiç evden çıkmadan mektup yazması gerekir. Fakat yazar bu hatasını anlamış olmalı ki mektup sayısı, *Clarissa Harlowe*'da epey düşer. Belki de *Clarissa Harlowe*'nin *Pamela*'dan daha fazla tutulmasında bu mektup sayısının azalmasının da önemli bir katkısı olabilir. Clarissa Harlowe'da mektupların büyük bir kısmı; Clarissa-Anne Howe ile Belford-Lovelace arasındadır. Eserde en yoğun mektuplaşmalar az önce isimleri sıralanan bu iki grup arasında gerçekleşirken bunların dışında, Albay Morden'in, Clarissa'nın kız ve erkek kardeşlerinin, Mr. Brand'ın ve diğer üçüncü derecedeki kişilerin mektupları da yer alır.

Clarissa Harlowe ve diğer iki romanın [*Pamela* (1740) / *The History of Sir Charles Grandison* (1753)] omurgasının kahramanların birbirlerine yazdıkları mektuplardan oluşması, eserin bir eksikliği olarak da kabul edilmektedir. Ayrıca yazarın her üç romanında [*Pamela* (1740), *Clarissa Harlowe* (1748) ve *The History of Sir Charles Grandison* (1753)] sadece mektup tekniğini kullanıp başka bir tekniğe yer vermemesi Richardson'un kusuru olarak da kabul edilebilir. Clarissa Harlowe'nin genel durumu, psikolojisi, yaşadıkları ve bu yaşadıklarının üzerinde bıraktığı etkinin ortaya çıkmasında veya anlaşılmasında mektupların inkâr edilmez bir rolü vardır.

Genel Değerlendirme

Hem Halide Edip Adıvar hem de Samuel Richardson, eserlerinde mektup tekniğini başarıyla uygulayan iki güzide yazardır. Yalnız Samuel Richardson, Halide Edip Adıvar'a göre romanlarında mektuptan veya mektup tekniğinden daha fazla istifade etmiştir. Halide Edip Adıvar, sadece mektup tekniğinden faydalanmakla kalmamış bu tekniğin yanında başka anlatım tekniklerine de başvurmuştur. Fakat Samuel Richardson ise metinlerinde sadece mektup tekniğinden yararlanmış neredeyse mektup harici bir anlatım tekniğinden hiç faydalanmamıştır.

Hem Halide Edip Adıvar hem de Samuel Richardson eserlerinde mektubu, kahramanlarının iç dünyalarını, bilinçaltını aydınlatmak, bazı olayların açıklanmasını, daha iyi anlaşılmasını, kahramanın iç dünyasını başkalarıyla paylaşılmasını, duygu ve düşüncelerini ifade etmek için kullanmanın yanında, romanın öyküsünü anlatmada bir araç olarak da mektuptan istifade etmişlerdir. Kısacası mektup burada bir roman tekniği olarak karşımıza çıkmaktadır (Urgan, 1986: 50).

Günlük konuşma diliyle yazılan ve samimi bir hava taşıyan bu mektuplarda çeşitli kişiler arasındaki konuşmaların olduğu gibi aktarılması da romanda anlatılanlara, gerçekten yaşanmış olaylar havasını vermiştir (Kefeli, 2002: 43). Romanların temelinde kadın-erkek ilişkileri anlatılırken, aile kurumu, aile olma, eşe sadık olma, ailenin kızına sahip çıkması, sadakat ve erdem gibi kavramlar üzerinde de durulmuştur.

Merkezî kahraman konumunda olan her iki kişi de [Handan ve Clarissa] bayandır. Doğal olarak bu bayanların etrafından erkekler vardır. Bundan dolayı ana tema aşktır. Her iki eserin merkezî kahramanları olan Handan ile Clarissa Harlowe, Anglo-Sakson kültürle yetişmişlerdir. Çünkü Handan'ın yazarı Halide Edip Adıvar, Anglo-Sakson bir kültürle yetişir. Hem Samuel Richardson hem de onun eserinin kahramanı Clarissa Harlowe İngiliz milletinden oldukları için ister istemez o kültürün içinde doğar ve yetişirler (Kaplan, 2004: 111). Halide Edip Adıvar, İstanbul'da doğmasına ve İstanbul'da [1924-1938 arası hariç] yaşamasına rağmen İngiliz kültürüyle yetiştirilmiştir:

“Halide Edip, babasının evinde ise daha değişik bir terbiye ile karşılaşır. İngilizlere ve İngiliz terbiyesine hayran olan Edip Bey, kızını da bu terbiye sisteminde yetiştirmek ister. Çocuğun giyim kuşamından başlayarak beslenmesi, oynaması ve eğitimi diğer yaşlılarından farklıdır. Başka çocuklardan farklı olma, Halide Edip'e sıkıntı verir. Zira ilk önce elbisesiyle başka çocuklardan ayrılmaktadır ve kendisi de diğer çocukların giydikleri süslü elbiseleri,

takıları, incik boncuğu kıskanır. Beslenmesi ise et, sebze ve meyveden ibarettir ve sadece yemek saatlerinde verilir” (Enginün, 1989: 5).

Metinlerde yer alan erkek kahramanlardan Lovelace ile Nazım, -her ikisi de- hareketli tiplerdir, aksiyon adamlarıdır. Onların bu durumları, Nazım öldükten sonra ortaya çıkan mektuplarından ve Clarissa'nın yazdığı mektuplarından öğreniliyor.

Her iki romanda da psikolojiden çok sıklıkla istifade edilmiştir. Özellikle yazarın, anlatıcının aradan çıktığı durumlarda kahramanların psikolojik durumlarını okuyucuya aktarmakta mektup tekniğinden çok başarılı bir şekilde istifade edilmiştir.

Ayrıca bu romanlarda arka planda veya dolaylı olarak bir fikir verme durumu da mevcuttur. Hem Handan'da hem de Clarissa'da kadın hakları ve kadının erkek karşısında dik durması, hakkını ve evliliğini savunması anlatıldığı gibi çok az da olsa devrin siyasi ve sosyal olaylarına da değinilmiştir.

Hem Clarissa Harlowe'nin hem de Handan'ın genel durumu, psikolojisi, yaşadıkları ve bu yaşadıklarının üzerinde bıraktığı etkinin ortaya çıkmasında veya anlaşılmasında mektupların inkâr edilmez bir rolü vardır. Mektuplar bu kahramanların özellikle iç dünyalarını, psikolojilerini yansıtmaları açısından çok önemlidir. Okuyucu, bu kahramanların aşklarından, düşüncelerinden ve erdemlerinden bu mektuplar sayesinde haberdar olur.

Clarissa Harlowe çevresinden gelen baskılardan dolayı, Handan ise kendi iç dünyasında yaşadıklarından dolayı baskıya maruz kalmakta dolayısıyla psikolojileri bozulmaktadır. Birinde dış baskı diğerinde ise iç baskı hâkimdir. Fakat bu iki kahramanın iç dünyasını en iyi mektuplar ifade etmektedir.

İki eser arasındaki en belirgin fark ise Clarissa Harlowe'nin sabrının mükâfatı olarak sevdiğine kavuşurken; Handan'ın yaşadığı ikilemden olduğu tahmin edilen beyin humması sebebiyle ölmesi neticesinde sevdiğine kavuşamamasıdır.

Sonuç

Türk edebiyatında mektup-roman türü, on dokuzuncu asırda görülmeye başlanır. Mektup-romanın olumlu tarafları olduğu gibi muhtelif olumsuz yönleri de mevcuttur. Mektup-romanın en önemli özelliklerinden birisi samimiyettir. Bu türden metinler genellikle ben-anlatıcıyla kaleme alındığı için daha inandırıcı ve daha samimi bulunurlar. Zaten bu durum da eserin inandırıcı olmasına uygundur. Fakat bu metinlerde mektuba fazla yer verildiğinden olay yavaşlar. Genellikle mektuplarda, duygular ve düşünceler aktarıldığı için entrikaya fazla yer ayrılmaz. Bunun neticesi olarak eser durgunlaşır. Mektup-roman bu dezavantajına rağmen, bazı muhtelif romanlarda bu kusur aşılarak heyecan ve merak ön planda gelebilmiştir.

Bu araştırmada Türk edebiyatından *Handan* ile İngiliz edebiyatından *Clarissa Harlowe* üzerinde durulmuştur. Her ne kadar bu romanlar farklı dönemlerde, farklı kültürlerde ve farklı ülkelerde yazılmış olsalar da onları birleştiren ortak nokta mektup-roman türünde kaleme alınmış olmalarıdır. Bunun yanında merkezî kahramanlarının kadın olması, aşk ve erdem üzerine bina edilmiş olmaları da etkilidir. Aşklarına sahip çıkmaları ve erdemlerine bağlı kalmaları da önemli bir faktördür. Bu metinlerin mektup-roman tarzında kaleme alınmış olmalarının en büyük özelliği; kahramanlarının psikolojik ve sosyal özelliklerinin ortaya çıkmasında etkili olmuş olmalarıdır. Bu mektuplar vasıtasıyla okuyucu, olaylara hâkim olabilmekte hatta zaman zaman yazar olayın dışına atıldığı ve hâkim bakış açısını kaybettiği için olaylara daha iyi sirayet edebilmektedir. Mektuplar sayesinde okur, kahramanların içinde buldukları psikolojiye daha iyi hâkim olabilmektedir. Yine bu mektuplar sebebiyle okuyucu, olaylardan veya olabileceklerden daha önceden haberdar

olabilmekte veya olacak olanları daha iyi tahmin edebilmektedir. Yazar da bu mektuplar sayesinde hem olay hem durum hem de kahramanlar üzerinde istediği gibi değişim ve dönüşüm yapabilme imkânı bulabilmektedir.

Her ne kadar iki metindeki merkezi kahraman konumunda bulunan kadınların sonları aynı olmasa da aşk ve erdemlerini korumaları konusunda aynı çizgide buluşabilmişlerdir. En eski haberleşme araçları arasında gösterilen ve zamanımızda modası geçmiş olan veya yok denecek kadar az olan mektup, bu ve bu türden benzeri eserlerin kurgulanmasında inkâr edilmez bir güce sahip olmuştur.

Mektup-romanlar tekniğinin ana unsuru olarak kullanılan mektuplar, iyi birer iletişim aracıdır. Mektupların, modern roman tekniklerinden olan iç monolog gibi kahramanın iç dünyasının aydınlatılmasında, keşfedilmesinde inkâr edilmez rolleri vardır. Aynı şekilde kahramanlarının eğitilmesinde, onların yönlendirilmesinde de katkıları büyüktür. Kahramanların herkes tarafından bilinmeyen bazı özelliklerinin veya pis işlerinin ortaya çıkarılmasında, diğer kahramanlara duyurulmasında mektup önemli bir fonksiyon icra eder. Mektubun bir anlatım tekniği olarak kullanıldığı bazı eserlerde duygular kadar aldatma, ihanet gibi toplumsal meseleler de işlenir. Mektubun, olayın ana temelini oluşturan entrika veya olay örgüsünün gelişmesinde, ortaya çıkmasında, açıklamasında ve eserin neticelenmesinde payı bir hayli fazladır.

Her iki roman, mektup tekniğinin çok etkili bir biçimde kullanıldığı iki güzide eserdir. Yalnız Samuel Richardson'un *Clarissa Harlowe*'si 1748 yılında kaleme alındığına göre Halide Edip Adıvar'ın 1912 yılında yayımlanan *Handan*'ının *Clarissa Harlowe*'den etkilenme ihtimali olabilir.⁴²

Clarissa ve *Handan* romanlarının mektup roman türünde kaleme alınmaları ve konu olarak merkezde aşkın olması onların ortak noktalarından biridir. Fakat bu her iki romanda aşkın yanında erdem ve kadın kahramanların psikolojileri de etkilidir. Bahse konu olan bu eserlerdeki kadın kahramanların hayatlarında ve yaşam tarzlarındaki farklılığın sebebi ise hayata bakış açısıyla, dünya görüşlerinin farklı olmasıdır. Çünkü bu romanlar farklı iki millette mensup karakterlerden oluştuğu için durumun böyle olması da son derece normaldir.⁴³ Bu iki metin aynı zamanda mektup-roman türünün birer örneği oldukları kadar arka planda toplumsal ahlakı savunan birer ahlaki kimliğe de sahiptirler.

Handan'ın *Clarissa* ile olan benzerliği kadar yine aynı yazarın [Samuel Richardson] *Pamela* romanıyla da benzerlikleri vardır.⁴⁴ Mektup roman tekniği açısından Türk edebiyatında gösterilebilecek en iyi örneklerinden biri Halide Edip Adıvar'ın *Handan* romanıdır.

Sonnotlar

¹ Münşâât mecmuları bu türün toplandığı eserler olduğu gibi Mektubât da aynı şekilde yazılmış mektupların bir araya getirildiği eserlerin genel adıdır: *Münşâât-ı Elhâc Âkîf Efendi*, *Muharrerât-ı Husûsiye-i Âkîf Efendi*, *Mektubât-ı Şeyh Aziz Hüddâi*, *Mektubât-ı Sezâi*, *Mektubât-ı Niyazi-i Mısri* vb.

² Nurullah Ataç, "Okuruma Mektuplar" adlı kitabının "Giriş" bölümünde mektup ve mektubun önemini şu cümleler ile ifadeler eder:

"Bir kere her yazı mektuptur. Şiir, hikâye, deneme, eleştiri olsun, hepsi birer mektuptur. Bunu söylerken mektup sözünün Arapça'da yazılmış demek olduğunu düşünüp cinasa özendiğimi sanmayın, cinastan büsbütün kaçınmam ama şimdi sırası değil. Her yazı bir mektup olduğu gibi her resim, her ezgi, her yapı da birer mektuptur. Düşünen, duyan bir kimseden, düşünen, duyan başka kimselere haber, selâm iletecek bir mektup" (Ataç, 2007: 9).

³ Aşk mektubuna güzel bir örnek: Kerman Z. (2021) [Hazırlayan], *Gölgeden Güneşe: Faruk Nafiz Çamlıbel'den Şükûfe Nihal'e Mektuplar*, Dergâh Yayınları, İstanbul.

⁴ On altıncı yüzyılda Fuzuli'nin evkâftan kendisine bağlanan maaşın bir türlü verilmemesi üzerine Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'ye yazdığı Şikayetnâmesi, iş mektubunun ilk örneği olabilir. Devrini eleştiren ve Fuzuli'nin mizah gücünü ortaya koyan ve edebiyat tarihinde yerini alan bir mektup-eleştiri türü olarak da düşünülebilir.

⁵ İmam-ı Rabbani, Gazali ve Mevlana'nın mektupları felsefi ve tasavvufi olarak önem arz eder. Eski Yunan'da Cicero, Horatius, Ovidius ve Seneca'nın mektupları dikkate değerdir (Andı, 2005: 13; Kefeli, 2002: 9; Binyazar, 1979: 6; Varinlioğlu, 1974: 392; Kaplan, 1999: 4).

⁶ Mektup türü ile ilgili aşağıdaki kaynaklara bakılabilir: Donbay A. (2011) "Edebiyatımızda Mektup Türü İle İlgili Başlıca Çalışmalar", *Erdem Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, No: 61, 83-102; Günaydın Y. T. (2006) "Mektup Edebiyatı Bibliyografyası", *Hece Dergisi*, *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*. No:114-115-116, 526-637.

⁷ Edebiyatçıların yazdıkları mektuplara bir kaç örnek:

Muallim Naci; Yazmış Bulundum, Mektuplarım, Ahmet Mithat Efendi ile Muhaberat ve Muhaberât, İntikad, Şöyle Böyle; Namık Kemal, Ramazan Mektubu, İrfan Paşa'ya Mektup; Abdülhâk Hamid Tarhan'ın Mektupları, Şinasi'nin Paris'ten annesine yazdığı mektuplar; Ziya Paşa'nın Veraset Mektupları; Recaizâde Mahmut Ekrem'in Takdir-i Elhan ve Mes Prisons Muahazenâmesi; Ali Canip Yöntem'in Millî Edebiyat Meselesi ve Cenap Bey'le Münakaşalarım; Nazım Hikmet-Kemal Tahir, Ziya Osman Saba-Cahit Sıtkı Tarancı, Azra Erhat-Halikarnas Balıkcısı, Tezer Özlü-Leyla Erbil mektuplaşmaları, Nurullah Ataç'ın Okuruma Mektuplar, Descartes'in, Gogol'ün, Schiller'in Mektupları (Çakır, 2005: 400-404; Tuncel, 1974: 11; Demiray, 1974: 88-93; Kaplan, 1999: 8; Kefeli, 2002: 25).

⁸ Bu "dost mektuplarının" içinde aile içi mektuplaşmalar önemli bir yer tutar. Bu aile içi mektuplar sadece eş yazılmamış, eşin yanında kızlarına, erkek evlatlarına ve kız/erkek kardeşlere de yazılmış olanları mevcuttur (Eroğlu, 2006: 70). Bu aile mektuplarının içine sadece kalem ehlini değil bazı siyasi kimliği olan kişileri de dâhil edebiliriz. Adnan Menderes: Berrin Menderes; Hasan Polatkan'ın ve İttihat ve Terakki döneminde Maliye Nazırlığı yapan Cavit Bey'in idamlarından önce eşlerine yazdıkları mektuplar.

⁹ Mektup veya mektup tekniğinden istifade edilerek kaleme alınmış yerli ve yabancı eserlerden bazıları şunlardır:

Horatius, *Mektuplar*; Ovidius *Naso*, *Karadeniz'den Mektuplar*; Samuel Rihardson, *Pamela*; Rousseau, *La Nouvelle Heloise*; Charles De Laclos, *Tehlikeli İlişkiler*; Goethe, *Genç Werther'in Acıları*; Hyperion, Hölderlin; Foscolo, *Jokopo Ortis'in Son Mektupları*; Senancoru, *Oberman*; Montesquieu, *İran Mektupları*; Voltaire, *İngiltere Mektupları*; Balzac, *İki Yeni Gelinin Hatıraları*; Mark Twain, *Letters*; Henry James, *Letters*; Dostoyevski, *İnsancıklar*; Jane Austen, *İkna*; Muallim Naci, *Mektuplarım* (1303), *Muhâberat ve Muhâverat* (1311); Fatma Aliye Hanım, *Levayih-i Hayat*; Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Bir Muadele-i Sevda*; Halide Edip Adıvar, *Handan*; Şükufe Nihal Başar, *Çöl Güneşi*; Yakup Kadri Karaosmanoğlu, *Kiralık Konak*; Leyla Erbil, *Mektup Aşkları* vb.

¹⁰ Hülya Argunşah, mektup vb. türlerin kadın yazarlar için önemi hakkında şöyle düşünmektedir:

"Ne Fatma Aliye ne de Halide Edip hemcinslerine benzerler. Onların yarattıkları kadınlar da farklıdır. Onların içe dönük, kapalı bir dünya kurmalarını gerektirir. Mektuplar, günlükler, hatıra defterleri başkalarıyla paylaşmadıklarını kaydeden kadınların itiraflarını saklar. Onların bir başkasına gönderilmesi, cevaplanması önemli değildir. Hatta cevapsız kalması daha doğrudur. Çünkü onlar cevaplanmaktan çok yazılmak için yazılmışlardır. Kadınlar yazdıkça yalnızlıklarının derinleştiğini hissederler. Mektuplar, kadınların dışa açılan penceresi, başkalarıyla iletişim kurmalarını sağlayan bir vasıta ama daha da önemlisi bir terapi yöntemidir... Mektupla anlatım tekniği ve ona benzeyen günlük ve hatıraların kadınlara özgü, onların kendilerini benzerlerine kolayca anlatmak için kullandıkları bir yoldur. Mektuplarla yazmayı kendilerini gizlemek, başkasının arkasına saklanmak, muhatabıyla samimice dertleşmek, hayat tecrübesini aktararak, yalnızlıklarını paylaşmak olarak görmüş olabilirler" (Argunşah, 2006: 227).

¹¹ Bîkes, müstakil kitap olarak basılmamış sadece Hanımlara Mahsus Gazete'nin sayfalarında yayımlanmıştır (1897).

¹² Arap edebiyatında mektup denilince Hz. Muhammed'in İslamiyet'i yaymak için çeşitli ülke liderlerine gönderdiği mektuplar akla gelir (Kaplan, 1999: 5).

¹³ Rousseau'nun La Nouvelle Heloise, Smollett'in Humphry Clinker, Laclos'un Liaisons Dangereuse 18. yüzyıla örnek olarak gösterilebilir.

¹⁴ Voltaire'in mektupları sayı bakımından dünya edebiyatında pek rastlanılmayacak sayıda, 20.000'in üzerindedir. 18. yüzyılın en önemli yazarlarından Didero'nun mektupları; kişiliğini, heyecanlarını ve düşüncelerini yansıtan etkileyici belgelerdir. Montesquieu, ölümünden sonra yayımlanan mektuplarıyla olduğu kadar İran Mektupları'yla da anılır. 19. yüzyıl mektup türünde çok sayıda önemli yazar bulunmaktadır. Bu yazarlar arasından Merimee, Flaubert ve Stendhal öne çıkar. Stendhal'ın mektupları üç cilt George Sand'ın mektupları altı cilt, Roger Martin du Gard'ın mektupları da yedi cilt halinde yayımlanmıştır (Yetiş, 2006: 111).

¹⁵ Bu duruma; Halide Edip Adıvar'ın *Handan* ve Reşat Nuri Güntekin'in *Bir Kadın Düşmanı* eserleri de tamamı mektuplardan oluşan roman örnekleri olarak değerlendirilebilirken; mektubun roman içindeki yeri geldiğinde

kullanılmasına örnek olarak da Ahmet Mithat Efendi'nin *Felsefe-i Zenan* (1870) ile Mizancı Murad'ın *Turfanda mı Yoksa Turfa mı?* (1890), Fatma Aliye Hanım'ın *Levâiyih-i Hayat* (1898) ve Ayla Kutlu'nun *Emir Bey'in Kızları* (1998) örnek verilebilir (Turan, 2019: 173; Tekin, 2002: 247).

¹⁶ Serhat Hamişoğlu, mektuptan da istifade edilerek kaleme alınmış olan *Felsefe-i Zenan*'ı şu cümlelerle değerlendirir:

“1870 yılında yazılmış olan *Felsefe-i Zenan* ile Mithat Efendi, kitabî bilgilerle edinilen hürriyet düşüncesinin sosyal hayatta gerçekleşip gerçekleşmeyeceğini denemek ister. Dikkatlerden kaçmaması gereken husus şudur ki Zekiye'nin ölümü birden bire gerçekleşir. Yani hiçbir olgunluk yoktur. Yazar uzun uğraşlar sonucu hikâye vasıtasıyla pratik hayata yerleştirdiği karakterini ölümü sebep göstererek hikâye içerisinde alır. *Felsefe-i Zenan* içerisinde Fazıla Hanım ve Akile ellerinde bulundukları akarlar yetinmeyi ve evliliğe karşı tutum sergilemeyi ‘hürriyet’ olarak nitelerken Zekiye, annesi ve kız kardeşinin aksine kadının, okuduğu kitaplarda yer alan bilgileri mutlak surette sosyal hayat içerisinde uygulaması ve bunun sonucunda maddî özgürlüğünü de elinde bulundurması gerektiğini savunur. Bu olguyu benimseyen genç kadın, evlilikten korkmaz çünkü maddî bağımsızlığını elinde bulunduruyor olmasının onu, eşi ile aynı konuma getirdiğini düşünür. Fakat hayatı kitaplardan öğrenen genç kadın gerçek hayatta bunların tam karşılığının olmadığını görünce yenik düşer ve kısa süre içerisinde ölür. Ahmet Mithat Efendi iki olguyu farklı kadın karakterlerin fikirlerinin çatışması yardımıyla başarılı bir şekilde gösterebilmiştir. Bunlardan biri kadınların hürriyeti fikri iken diğeri Osmanlı toplumu içerisinde yer alan kadının pratik hayata katkıda bulunması gerektiği düşüncesidir. Yazar, ‘kadınların eğitilmesi ve maddî özgürlüklerini elde etmesi’ gerektiği fikrinden asla vazgeçmez. Bu yüzden *Letâif-i Rivâyat* içerisinde yer alan ve *Felsefe-i Zenan*’dan yirmi yıl sonra yazılan *Diplomalı Kız* (1890) adlı hikâyede ana karakter olarak karşımıza çıkan Juli’ye, eğitimini almış olduğu öğretmenlik mesleğini, kadro olmadığından dolayı verememiş olsa da tiyatro önlerinde satmış olduğu çiçeklere şiirler ekleyerek öğrenmiş olduğu kitabî bilgileri gündelik hayata uygulama fırsatını verir. Yazarın öne sürdüğü ‘kadının maddî özgürlüğünü elinde bulundurması gerektiği’ fikrinin gerçek hayattaki temsilcisi, ilk kadın yazar kimliğiyle karşımıza çıkan Fatma Aliye Hanım olacaktır. Mithat Efendi ondan hep ‘kızım’ diye bahsedecektir. Mithat Efendi, Fatma Aliye Hanım’ı sonuna kadar destekler. Hatta Fatma Aliye Hanım’ın ilk roman denemesi de Mithat Efendi ile birlikte 1892 yılında kaleme aldıkları ve *Tercüman-ı Hakikat* gazetesinde tefrika edilen *Hayal ve Hakikat* olmuştur. Bu romanı ileriki yıllarda *Muhâdarat*, *Refet*, *Udi*, *Levâiyih-i Hayat* ve *Enin romanları izler*” (Hamışoğlu, 2017: 96).

¹⁷ Mutallaka, İkdâm, N: 1086, 27 Temmuz - 6 Ağustos 1315/1899; Mutallaka, *Kitabhâne-i Hilmi-i Maarif Matbaası*, İstanbul-1926. Hüseyin Rahmi Gürpınar, *Bir Muâdele-i Sevda* romanında daha inandırıcı olmak için olayı anlatırken mektup türünden de istifade eder.

¹⁸ Halep’te yaşadıklarından ilham alarak yazdığı ve bir kadın üdinin hayatını anlattığı *Udi* (1899) adlı eseri için de aynı durum geçerlidir.

¹⁹ Halide Nusret Zorlutuna’nın *Beyaz Selvi* (1945) eserinde, mektup ve hatıra birlikte kullanılır.

²⁰ Enis Batur, bu listeye bazı eklemeler de yapar. Ona göre yakın dönemde Tanpınar’ın *Mahur Beste*, Oğuz Atay’ın *Tutunamayanlar*, Leyla Erbil’in *Hallaç* ve *Gece* isimli romanlarda mektup anlatım tekniğinin kullanıldığını belirtir. Ferit Edgü, “O” adlı romanının “Ayışığında Yazılan Bir Mektup” bölümünde bu tekniği kullanmıştır (Batur, 1989: 3).

²¹ Emel Kefeli, Türk edebiyatında mektup tekniğinden istifade ederek kaleme alınmış hikâyelerde iki tema örgüsünün işlendiğini belirtir:

“1. Sosyal tenkit: Toplumdaki çeşitli sorunların “samimi ve aracısız” bir ifade aracı olan mektup ile dile getirilmesi.

2. Kadın ile ilgili temalar: Aşk kavramı ve değişik tanımları, kadın erkek ilişkileri, toplumda kadın, evlilik, evlilikte uyumsuzluk, ihanet, kendini anlatma-açıklama ihtiyacı” (Kefeli, 2002: 169).

²² Kimileri de anlatıcının sesi açısından mektup-romanları üçe ayırır:

1-Monofonik: Mektuplar, tek bir anlatıcı tarafından bir sevgiliye veya bir sırdaşa yazılır.

2-Bifonik: Esas muhatap, diliyle, sesiyle var olur. Anlatıcı ve muhatap, birbirlerinin yerini alırlar.

3-Polifonik: İkidenden fazla anlatıcının bulunduğu mektup- romanlar. Çok-sesli bir benanlatıcı konumu vardır (Dereli, 2010: 7).

²³ Emel Kefeli bu tasnife şu şekilde bir katkıda bulunuyor:

“Mektubun İşlevi Açısından Mektup-Roman: Mektup- romanlarda yer alan mektuplar, konuları bakımından incelendiğinde, üç farklı şık ortaya çıkar:

1- Gerçeği değiştiren mektuplar: Gizli kalmış duyguların işşası.

2- Gerçeğin değişimini anlatan mektuplar: Ölüm, doğum, evlilik gibi olayları anlatabilir.

3- Gerçeği müdahalesiz ifade eden mektuplar: Yaşamakta olan bir olay hakkında bilgi verebilir.” (Kefeli, 2002: 40).

²⁴ Ayrıca Emel Kefeli'nin dünya edebiyatı üzerinde mektup-roman tekniği ile kaleme alınmış eserleri sıralarken yer verdiği yazar ve eserlerden birisinin Samuel Richardson ve aynı yazarın *Clarissa Harlowe* adlı eserinin olması da bu ilginin oluşmasında etkili olmuş olabilir (Kefeli, 2002: 37).

²⁵ Samuel Richardson'un bilinen en iyi çalışmaları mektuplardan oluşan üç romanıdır: *Pamela: Ya da Namusun Ödüllendirilmesi* (1740), *Clarissa: Ya da bir Genç Hanımın Tarihi* (1748) ve *Sir Charles Grandison'un Tarihi* (1753).

²⁶ Halide Edip Adıvar'ın *Sinekli Bakkal* isimli eseri önce *The Clown and His Daughter /Soytarı ile Kızı* adıyla 1935 yılında Londra'da yayımlanmıştır. Aynı eser Türkçe olarak ilk defa aynı yıl Haber gazetesinde tefrika edilmiş bir yıl sonra da kitap olarak basılmıştır (1936). İlk yayımlanışı İngilizce olmasına rağmen *Sinekli Bakkal* ve *Tatarcık* adlı romanlarında da görüleceği üzere o, millî geleneklerimizin en halis kıymetlerini bir hazine gibi kendi içinde saklamıştır (Kaplan, 2004: 113).

²⁷ Hülya Argunşah, Fatma Aliye Hanım ve Ahmet Efendi'nin ona sahip çıkması hakkında şu bilgiyi aktarıyor: “Bizde ilk eğitilmiş kadınlar, ilk yazar kadınlar yeni bir dünyanın içinde ilk üretimlerini yaparlarken yanlarında daima erkek koruyucu bulmuşlardır. Fatma Aliye Hanım bunlardan biridir. Onun yanında babası tarihçi Ahmet Cevdet Paşa ve hamisi Ahmet Mithat Efendi vardır. Fatma Aliye, etrafındaki bu hazır halkayı en iyi kullananlardan biridir. İşe George Ohnet'in *Volente'sini* tercümeyle başlar. Meram başlığıyla yayımlanan bu tercümede ancak ‘Bir Kadın’ imzasını kullanma cesaretini gösterebilir. Bu tercümeden sonra Ahmet Mithat Efendi'yle birlikte yazıkları *Hayal ve Hakikat* adlı romana ise yine ‘Bir Kadın’ imzasını yerleştirebilir. Bu tereddütlü çıkış, ilk roman *Muhadarat*'la son bulabilecektir. *Muhadarat*'a Ahmet Mithat tarafından yazılan takdime bakılırsa yazdıklarının ve tercümelerinin erkek kardeşi Sedat'a izafe edilmesi söz konusu” (Argunşah, 2006: 223).

²⁸ Mektup-roman tekniği ile eser kaleme alan ve Cumhuriyet döneminin en renkli simaları arasında yer alan Halide Edip Adıvar'ın Hindistan Başbakanı Nehru'dan meşhur medeniyet tarihçisi Arnold Toynbee'ye, Müzehher ve Vâlâ Nurettin'den Muazzez Tahsin Berkant'a kadar çok ilginç mektup arkadaşlıkları vardır. Ayrıca Yahya Kemal, Yakup Kadri, İzzet Melih, Hasan Âli Yücel de sık sık mektuplaştıkları kişilerden bazılarıdır (Eroğlu, 2006: 68).

²⁹ Bu mektup tekniği romanda o kadar etkili olarak kullanılmıştır ki, Handan iç dünyasını ortaya çıkartan bazı mektuplarını eşine gönderemediği gibi onları imha da eder. Handan çocukken oyuncaklarını aldığına inandığı Neriman'ın şimdiye sevgilisi Refik Cemal'i elinden aldığına inanır. Halbuki Refik Cemal, Neriman ile Handan'ı tanımadan önce evlenmiştir.

³⁰ Bu mektup-günlük tekniği sayesinde Handan, duygularını adeta dakikası dakikasına okuyucuyla paylaşmış olur.

³¹ Refik Cemal Bey'i, Handan ile olan ilişkileri bakımından uyarır, dikkatli olmasını tavsiye eder.

³² Handan'ın babası Cemal Bey'in Refik Cemal Bey'e mektup yazarak önce kızının tedavisi için para gönderdiğini bildirmesi için daha sonra vefat eden kızının cenazesinin İstanbul'a getirilmesi için kaleme alınan mektuplar gibi.

³³ Refik Cemal'in mektupları gibi.

³⁴ *Handan*, Yakup Kadri Karaosmanoğlu tarafından otobiyografik bir roman olarak nitelendirilir (Enginün, 1989: 54).

³⁵ Halide Edip, riyaziyeci/matematikçi, bazılarına göre akıl adamı Salih Zeki ile aralarındaki yaş farkına rağmen evlenir. Her iki taraf da birbirinin ilk eşidir (Abacı, 2018:120). Babasının birkaç kere evlenmesi Halide Edip'in bu olaya soğuk bakmasının en önemli nedeni olarak gösterilmektedir. Poligamiye bu kadar karşı olmasında Halide Edip'in babasının birkaç kez evlenmesi kadar, anneannesinin evinde eşleri tarafından terk edilmiş kadınların durumunu görmüş olması da etkilidir (Enginün, 1989: 1). O yıllarda birden fazla eş alma adı verilen poligami epey yaygındır. Mahmut Esat Efendi (1856-1918) gibi bazı kimseler de muhtelif eserlerinde bu çok evliliği tavsiye etmiştir (Caporal, 1982: 74). Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı olan Fatma Aliye Hanım da 1891'de yayımladığı *Nisvân-ı İslam* adlı eserinde çok evliliğe karşı çıkmış hatta Mahmut Esat Efendi'nin bu türden görüşlerini basın yoluyla eleştirmiştir (Kurnaz, 1992: 63). Poligami/Çokeşlilik konusunda bakınız: Elmacı, N. (1994). *Poligami: Çok Eşli Evlilikler, Türkiye'de Kadın Olmak*, [Hazırlayan: Necla Arat] İstanbul: Say Yayınları.

³⁶ Halide Edip de Salih Zeki'den ayrıldıktan sonra büyük bir hayal kırıklığı yaşamış, günlerce hasta yatmış ve çevresinin merakına zahiri bir kayıtsızlık göstermiştir. Yazılarını yataкта yazmış ve tıpkı Handan gibi kendini tahlilden kaçınmıştır. (Kefeli, 2002: 72).

³⁷ Handan bu erkekler arasından Nazım'ın evlenme teklifini kabul etmez. Hüsnü Paşa'yla evlenir ancak bu evlilikten memnun değildir. Zevk ve kültür bakımından Hüsnü Paşa'yla uyuşmayan ve hatta tartışmaya başlayan Handan, kocasının ihmalkarlığı ve başka kadınlarla özellikle oda hizmetçisi ile aldatması üzerine kardeş gibi büyüdüğü Neriman'ın kocasına –Refik Cemal Bey'e- özellikle tedavi için Sicilya'ya birlikte gittikten sonra ilgi duyamaya başlar. (Babacan, 2006: 218).

³⁸ İngiliz edebiyatında 18. yüzyılda *Pamela* ile ünlenen mektup-roman türü sonraki dönemlerde çok popüler olmasa da zaman zaman bu türde kaleme alınan eserler ile varlığını hep sürdürmüştür. Örneğin Fransız yapışökmücü ve eleştirmen Jaques Derrida'nın *The Post Card: From Socrates to Freud and Beyond* (1987) ve İngiliz John Barth'ın *Letters* (1979) isimli eserleri mektup-roman türünün çağdaş örneklerindedir (Turan, 2019: 172).

³⁹ Richardson'un burada çizdiği Lovelace tipi o kadar tepki çeker ki, yazar bundan sonra yayımladığı *Sir Charles Grandison* (1753) romanının merkezi kahramanı olan Sir Charles, adeta bir kuzu karakterinde sunulur okuyucuya.

⁴⁰ Sadece ebeveynleri değil Clarissa'nın erkek kardeşi James ile kız kardeşi Arabella da bu evliliği ister. Çünkü erkek kardeşi James'in bu işten maddi çıkarı olduğu gibi kız kardeşi Arabella ise rakibi olan ablasından kurtulacaktır.

⁴¹ Clarissa'nın mektuplarında ifade ettiğine göre Lovelace; çok zeki, çok kültürlü, çok ince, pırıl pırıl bir aristokrattır. Lovelace'nin göz kamaştırıcı ve renkli bir kişiliği vardır.

⁴² Emel Kefeli de aynı düşünceyi paylaşmaktadır ve mektup romanın en güzel örnekleri veren ve İngiliz edebiyatını yakında tanıyan Halide Edip'in Clarissa Harlowe ile beslenmiş olması da ihtimaller dâhilinde olduğunu ifade de eder (Kefeli, 2002: 37).

⁴³ Clarissa Harlowe bir İngiliz iken, Halide Edip Adıvar da İngiliz kültürüyle yetişmiş bir Türk yazardır.

⁴⁴ Şöyle ki; Hüsnü Paşa'nın Handan'ın famdöşambırı / hizmetçisi Mod ile sevişmesi ve Mod'un sağda solda milyoner bir Türk ile evleneceğini anlatması Handan'ı rahatsız eder. Burada Mod bize biraz da efendisini yenilgiye uğratan, sınıf atlayıp hizmetçilik ettiği evin hanımı olan ve kendine toplumda güvenli bir yer edinen Pamela'yı hatırlatır (Kefeli, 2002: 70).

Kaynaklar

- ABACI, T. (2018). *Şairler Kahvesi*, İstanbul: İkaros Yayınları.
- ALVER, K. (2006). "Mektubun Sosyo-Politiği Üzerine Bir Deneme", *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No:114-115-116, 73-75.
- ANDI, M. F. (2005). "Yazısı Silinmiş Kâğıdı Sarı, Aramızdan Çekilen Dost: Mektup", *Türk Edebiyatı Dergisi*, No: 382, 12-14.
- ARGUNŞAH, H. (2006). "Kadın Olarak Yazmanın Başında Mektuplar". *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No: 114-115-116, 222-229.
- ATAÇ, N. (2007). *Okuruma Mektuplar/Prospero ile Caliban*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları.
- AYDENİZ, S. (1998). "Tanzimat Dönemi Türk Romanında Mektubun Bir Anlatım Aracı Olarak Kullanımı", *International Journal of Language Academy*, Vol:6/3, 121-145.
- BABACAN, M. (2006). "Mektuplardan Oluşan İki Roman: Handan ve Mektup Aşkları", *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No:114-115-116, 216-221.
- BATUR, E. (1989). "Mektup Hattı", *Oluşum Dergisi, Mektup Özel Sayısı*. No: 55/97, 2-6.
- BİNYAZAR, A. (1979). "Mektup: Yazarların İlginç Yanlarını, Yaşamlarını, Yaratma ve Bunalımlarını Yansıtan Bir yazın Türü", *Milliyet Sanat Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No: 312, 3-6.
- CAPORAL, B. (1982). *Kemalizmde ve Kemalizm Sonrasında Türk Kadını (1919-1970)*, [Çev.: Ercan Eyüboğlu], Ankara: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları.
- ÇAKIR, Ö. (2005). *Türk Edebiyatında Mektup*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı Yeni Türk Edebiyatı Bilim Dalı.
- DEMİRAY, K. (1974). "Tanzimat'tan Günümüze Değin Mektup", *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No: 274, 88-96.
- DERELİ, B. (2010). *Mektup-Roman ve Kadın Yazarlar: Fatma Aliye, Halide Edip Adivar ve Şükûfe Nihal Başar*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Boğaziçi Üniversitesi.
- DONBAY, A. (2011). "Edebiyatımızda Mektup Türü İle İlgili Başlıca Çalışmalar", *Erdem: Atatürk Kültür Merkezi Dergisi*, No: 61, 83-102.
- ELMACI, N. (1994). *Poligami: Çok Eşli Evlilikler/Türkiye'de Kadın Olmak*, [Haz.: Necla Arat], Say Yayınları.
- ENGİNÜN, İ. (1989). *Halide Edip Adivar*, Ankara: Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları.
- EROĞLU, E. (2006). "Cumhuriyet Döneminde Mektup", *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No:114-115-116, 67-73.
- Franz Kafka- Babaya Mektup | modern | mektup | franz-kafka- Can Yayınları (canyayinlari.com) (Erişim tarihi: 05.06.2021).
- GÖÇGÜN, Ö. (1993). *Hüseyin Rahmi Gürpınar'ın Romanları ve Romanlarında Şahıslar Kadrosu*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- GÖKTÜRK, A. (1974). "İngiliz Yazınında Mektup", *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No: 274. 513-516.
- GÖKYAY, O. Ş. (1974). "Tanzimat Dönemine Değin Mektup", *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı*. No: 274. 17-23.
- GÜNAYDIN, Y. T. (2006). "Mektup Edebiyatı Bibliyografyası", *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No:114-115-116, 526-637
- HAMIŞOĞLU, S. (2017). "İki Hürriyetin Çatışması: Felsefe-i Zenan", *Türk Kültürü*, Ankara Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, 2017, No:1, 91-97.
- KAPLAN, E. (1999). *Bir Edebî Tür Olarak Mektup ve Türk Edebiyatındaki Yeri*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Mersin Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Türk Dili ve Edebiyatı Ana Bilim Dalı.

- KAPLAN, M. (2002). *Türk Edebiyatı Üzerinde Araştırmalar*, Cilt: I, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KAPLAN, M. (2004). *Edebiyatımızın Bahçesinde Dolaşırken*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- KARA, E. (2006). “Nişanlıya Mektuplar”, “Vadideki Zambak” ve “Genç Werther”in Acıları” Ekseninde Şiir-Roman-Mektup İlişkisi”, *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*. No: 114-115- 116, 248-255.
- KARAALİOĞLU, S. K. (1979). *Resimli Dünya Edebiyatçılar Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap ve Aka Yayınları.
- KARACA, Ş. (2004). *Güzide Sabri Aygün'ün Hayatı, Sanatı ve Türk Edebiyatındaki Yeri Üzerine Bir İnceleme-Araştırma*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Erciyes Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- KARATAŞ, E. (2012). “Mektup Roman Tekniği ve Türk Romanından İki Örnek: Mektup Aşkları ve Kedi Mektupları”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 7/4, 2173-2192.
- KEFELİ, E. (2002). *Anlatım Tekniği Olarak Mektup*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- _____. (2000). *Karşılaştırmalı Edebiyat İncelemeleri*, İstanbul: Kitabevi Yayınları.
- KILIÇKAYA, D. (2015a). “Bir Mektup-Roman Olarak İkinci Dünya”, *Asos Journal: The Journal of Academic Social Science/Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi*, No:15, 236-245.
- KILIÇKAYA, D. (2015b). “Mektup Roman Tekniği ve Türk Romanından İki Örnek: Mektup Aşkları ve Kedi Mektupları”, *Turkish Studies*, Vol: 7/4, 2173-2192.
- KURNAZ, Ş. (1992). *Cumhuriyet Öncesinde Türk Kadını*, Ankara: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları.
- OKAY, O. (2008). *Batı Medeniyeti Karşısında Ahmed Midhat Efendi*, İstanbul: Dergâh Yayınları.
- TANPINAR, A. H. (1985). *19 uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi*, İstanbul: Çağlayan Yayınları.
- TANRITANIR, B. C. (2010). *H.W. Foster, S. ve A. Weld Grimke ile A. Walker'da Mektupla Anlatım Tekniği*, İstanbul: Babil Yayınları.
- TEKİN, M. (2002). *Roman Sanatı/Romanın Unsurları-I*. İstanbul: Ötüken Neşriyat.
- TUNCEL, B. (1974). “Mektup Türüne Giriş”, *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No: 274, 9-14.
- TURAN, Y. Z. (2019). “Mektup Romanda Kadın Psikolojisi: Pamela ve Handan”, *Rumeli'de Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, No:6, 17-179
- URGAN, M. (1986). *İngiliz Edebiyatı Tarihi*, Cilt: III, İstanbul: Altın Kitaplar Yayınları.
- VARINLIOĞLU, G. (1974). “Roma Yazınında Mektup”, *Türk Dili Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No: 274, 392-399.
- YETİŞ, İ. (2006). “Fransız Edebiyatında Mektup”, *Hece Dergisi Mektup Özel Sayısı*, No:114-115-116, 109-116.